

KUML
2005

KUML 2005

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Dansk arkæologi i hagekorsets skygge 1933-1945

AF LARS SCHREIBER PEDERSEN

Den 30. januar 1933 udnævnte den aldrende tyske rigspræsident Paul von Hindenburg Adolf Hitler til ny tysk rigskansler. Det var den foreløbige kulmination på en bemærkelsesværdig politisk karriere for en mand, hvis parti ved rigsdagsvalget blot fem år forinden havde nydt opbakning fra 2,6% af de tyske vælgere. Med toldersønnen fra Braunau indtog i Rigskanselliet var startskuddet givet til tolv års nazistisk terror og undertrykkelse af politiske modstandere. En æra, der for det tyske folks fører skulle ende i en bunker under den sønderbombede tyske hovedstad den 30. april 1945 og for resten af befolkningen med det tredje riges endelige sammenbrud en uges tid senere.

Tolv år forinden havde Hitler for mange fremstået som det tyske folks forløser. En stærk mand, som det på kort tid lykkedes at få bugt med landets uoverskuelige sociale og politiske problemer. Mange sluttede sig til Hitler og nazistpartiet NSDAP i disse år. Det gjaldt også en række forhistoriske arkæologer, der i nazismen så muligheden for endelig at træde ud af den klassiske arkæologis skygge og opnå videnskabelig anerkendelse. Prisen for en plads under den nazistiske sol var indgåelsen af en faustisk pagt med de nye magthavere, hvis nationalsocialistiske myte havde brug for den forhistoriske arkæologi og dens resultater. Blandt såvel danske som tyske arkæologer var der på denne tid enighed om, at der i det skandinaviske område ved stenalderens slutning var opstået et samlet germansk folk. Men modsat hos den lille nabo mod nord blev denne tanke i det nazistiske Tyskland brugt til at opspore påståede germanske folk uden for det tredje riges grænser. Tyske arkæologer kom derved til at levere det videnskabelige fundament for Hitlers *Drang nach Osten*.

Blandt de nazistiske topfolk var der flere, som havde blik for, hvilket politisk instrument kontrollen over den tyske forhistorie kunne udgøre. To konkurrerende organisationer, SS-rigsføreren Heinrich Himmlers Ahnenerbe samt Reichsbund für Deutsche Vorgeschichte (RfDV) under Alfred Rosenbergs Amt Rosenberg, forsøgte i løbet af 1930'erne at sikre sig overherredømmet over

Fig. 1. Heinrich Himmler juli 1944. Himmler (1900-1945) hørte allerede i begyndelsen af 1920'erne til inderkredsen omkring Adolf Hitler og NSDAP og deltog bl.a. i Hitlers kupforsøg i München i 1923. Med udnævnelsen til rigsfører for SS og chef for det tyske politi i 1936 blev Himmler ansvarlig for det nazistiske terrorapparat og en af det tredje riges mægtigste mænd. Himmler begik selvmord i britisk krigsfangenskab den 23. maj 1945. – Frihedsmuseet.

Heinrich Himmler, July 1944. Already in the early 1920s, Himmler (1900-1945) belonged to the inner circle around Adolf Hitler and the NSDAP, and he took part in Hitler's attempted coup in Munich in 1923. With his appointment as Reichsführer-SS and head of the German police in 1936, Himmler was responsible for the Nazis' terror apparatus and one of the most powerful men in the Third Reich. Himmler committed suicide on the 23rd of May 1945, while the British held him as a prisoner of war.

den arkæologiske forskning (fig. 1-2). SS-rigsføreren var på fuld ideologisk bølgelængde med konkurrentens germanocentriske teser,¹ men Rosenbergs ønske om at ensrette den tyske forhistoriske forskning med nationalsocialismen under Amt Rosenbergs ledelse, delte han på ingen måde.² I sidste ende havde de to partiførere dog samme mål – skabelsen af en nygermansk religion til erstatning for kristendommen, der af både Rosenberg og Himmler blev betragtet som en historisk fejltagelse.

I kredsen omkring Hitler var Rosenbergs og Himmlers sværmerier for forhistorien genstand for latterliggørelse. Himmlers interesse for forhistorien fik

Fig. 2. Alfred Rosenberg (1893-1946) på talerstolen ved et SA-fører møde i Posen. Rosenberg blev regnet for det tyske nazistparti NSDAP's chefidéolog. Hans »Der Mythus des 20. Jahrhunderts« var ved siden af Adolf Hitlers »Mein Kampf« et af den nazistiske bevægelses centrale værker. Alligevel oplevede Rosenberg efter Hitlers magtovertagelse 1933 en stadigt større politisk marginalisering. Efter krigen blev Rosenberg dømt til døden og henrettet i 1946. – Frihedsmuseet.

Alfred Rosenberg (1893-1946) on the rostrum during an SA-Führer meeting in Posen. Rosenberg was considered the chief ideologist of the German Nazi party NSDAP. Next to Hitler's "Mein Kampf", his "Der Mythus des 20. Jahrhunderts" was one of the central works of the Nazi movement. All the same, following Hitler's takeover in 1933, Rosenberg was increasingly marginalized as regards political influence. After the war, Rosenberg was sentenced to death and executed in 1946.

følgende skudsmål af Føreren: »Hvorfor henleder vi hele verdens opmærksomhed på, at vi ikke har nogen fortid? Som om det ikke var nok, at romerne opførte store bygningsværker, da vore forfædre endnu boede i lerhytter, så begynder Himmler nu at udgrave disse lerlandsbyer og begejstres over hvert et potteskår og hver en stenøkse, han finder. Vi beviser dermed blot, at vi endnu kastede med stenøkser og sad og krøb sammen omkring åbne ildsteder, mens Grækenland og Rom allerede befandt sig på højeste kulturniveau. Vi burde vel i virkeligheden have al mulig grund til at gå stille med dørene om den fortid. Hvor må nutidens romere le foragteligt over disse afsløringer.«³

Med disse bemærkninger in mente kan det næppe undre, at Hitlers kontakter til tyske forhistorikere var yderst begrænsede. Føreren besøgte kun ganske få arkæologiske udgravninger, og besøg på kongresser arrangeret af Reichsbund für Deutsche Vorgeschichte og Ahnenerbe kendes ikke.⁴

Med angrebet på Polen den 1. september 1939 og de efterfølgende tyske militærkampagner i nord, syd, øst og vest blev den arkæologiske magtkamp flyttet uden for det tredje riges grænser. Også – omend i begrænset omfang – til de besatte skandinaviske lande Danmark og Norge.

Bange anelser 1933-1939

Der gik ikke lang tid efter den nazistiske magtovertagelse i Tyskland, før de første efterretninger om det nye styres forfølgelser af politiske modstandere nåede de danske avisers overskrifter. Som store dele af befolkningen så Nationalmuseets ledende medarbejdere på udviklingen syd for grænsen med bekymring. Modstanden mod det nazistiske styre og dets repræsentanter var blandt andet synlig i 1934, hvor tre af museets ledende skikkelser, Mouritz Mackeprang, Poul Nørlund og Johannes Brøndsted, var enige om at afvise et tilbud om et foredrag på Nationalmuseet af den tyske kunsthistoriker Julius Baum (fig. 3-4). Navnlig Mackeprang lagde ikke skjul på sine anti-nazistiske synspunkter: »Ganske bortset fra, at det efter hvad Nørlund mener, vil være vanskeligt at skaffe Penge fra Rask-Ørstedfondet, ser jeg meget skeptisk paa Planen, baade fordi jeg tvivler paa, at Hr. Baum vil faa nogen Tilhørere til saa specielle Emner udover Museets lille Kreds, og endnu mere fordi jeg ikke er Hund efter at faa tyske Foredragsholdere ind i Landet af den Type, som Hr. Baum efter de valgte Emner og hele sit Studiefelt maa antages at tilhøre. Han hører sikkert ikke til Typen: Konzentrationslejrfanger!«⁵

Den stigende tyske interesse for den nordiske (germanske) fortid, der fulgte i kølvandet på den nazistiske magtovertagelse, har sat sine tydelige spor i

Fig. 3. Poul Nørlund (1888-1951). Tilknyttet Nationalmuseet som inspektør af 2. grad 1917 og i 1933 inspektør af 1. grad. Fra 1938 og indtil sin død direktør for Nationalmuseet. I besættelsens første år holdt Nørlund sammen med Brøndsted en række populære historiske foredrag på Nationalmuseet, der under titlen »Seks tværsnit af Danmarks historie« udkom i bogform i 1941. – Det Kongelige Bibliotek.

Poul Nørlund (1888-1951). Employed by the National Museum as a secondary museum keeper in 1917, and from 1933 as a primary museum keeper. From 1938 until his death, he was the director of the National Museum. During the first years of the occupation, Nørlund and Brøndsted held a number of popular historical lectures in the National Museum, which were published in 1941 as a book titled "Six cross sections through Denmark's History."

Nationalmuseets arkiver. I arkiverne findes flere henvendelser fra tyske raceforskere – blandt andet fra den berygtede professor ved *Institut für Rassen- und Völkerkunde* ved universitetet i Leipzig, Otto Reche, der i et brev til museet den 5. september 1935 bad om en række fotos af museets kranier sikkert dateret til mesolitikum og neolitikum.⁶ Henvendelsen blev negligeret af Brøndsted, som nederst på Reches brev med blyant har skrevet »Besvares indtil videre ikke«. De fleste forespørgsler fra tyske enkeltpersoner og organisationer drejede sig imidlertid om den genstand, der om nogen blev forbundet med den danske forhistorie – luren.⁷

Fig. 4. Johannes Brøndsted (1890-1965). Som leder af Nationalmuseets 1. afdeling 1933-1941 fik Brøndsted hurtigt en fornemmelse af den pseudovidenskabelige blindgyde, som en stor del af hans tyske kolleger var i færd med at bevæge sig ind i. Brøndsteds modtræk hertil blev »Danmarks Oldtid«, der udkom 1938-1940. Brøndsted forlod stillingen som leder af Nationalmuseets 1. afdeling i 1941 for at tiltræde et professorat i nordisk arkæologi og europæisk forhistorie ved Københavns Universitet, men vendte ved Poul Nørlunds død i 1951 tilbage som direktør for Nationalmuseet. Brøndsted fungerede som museets direktør til 1960, fra 1958 tillige som Danmarks første rigsantikvar. – G. Kunwald 1941.

Johannes Brøndsted (1890-1965). As the leader of the First Department (Department of Prehistory) of the National Museum from 1933 until 1941, Brøndsted quickly sensed the pseudo-scientific dead end, into which a large part of his German colleagues were heading. Brøndsted's countermove was "Danmark's Oldtid" (The prehistory of Denmark), which was published 1938-1940. Brøndsted left the position as leader of the First Department of the National Museum in 1941 to take up a professorship in Nordic Archaeology and European Prehistory at the University of Copenhagen. However, following the death of Poul Nørlund in 1951, he returned to the National Museum as its director – a position he held until 1960. In addition, from 1958 he held the position as the first keeper of national antiquities in Denmark.

Kongresser, udstillinger og foredrag

Nazisternes magtovertagelse satte sit tydelige præg på tidens kongresser, udstillinger og foredrag. Men hvordan skulle man forholde sig til de tyske kolleger samt til de talrige udstillinger, foredrag og ikke mindst kongresser, som museets ansatte blev bedt om at deltage i? Dette spørgsmål blev behandlet på en lille konference, som Nationalmuseets direktør Mouritz Mackeprang indbød en række fremtrædende skandinaviske kolleger til i december 1934. På mødet, der blev afholdt på Nationalmuseet den 30. marts 1935, opnåedes ikke fuldstændig enighed i alle enkeltheder. Blandt mødedeltagerne syntes der dog »at være overvejende Stemning for i videst Udstrækning at stræbe henimod ikke at lade øjeblikkelige politiske Forhold og Anskuelser gribe forstyrrende ind i det videnskabelige Samarbejde med Tyskland«. ⁸

I 1936 blev Johannes Brøndsted af RfDV's leder, professor Hans Reinerth, bedt om at deltage i den stort anlagte konference *Haus und Hof* i Lübeck. Reinerth bad Brøndsted om at holde et foredrag over temaet »Haus und Hof der Germanen von der Bronzezeit bis zur Wikingerzeit: bei den Nordgermanen in Dänemark« på konferencens førstedag. Brøndsted indvilligede i at deltage med det pågældende foredrag i konferencen, der havde RfDV, Nordische Gesellschaft og Deutsche Forschungsgemeinschaft som hovedarrangører. ⁹ Brøndsted var ikke ene om at repræsentere de nordiske lande på kongressen. Tolv af kongressens 55 deltagere kom fra Sverige, Danmark, Finland og Island. ¹⁰

Umiddelbart før åbningen af kongressen på rådhuset i Lübeck blev Brøndsted opfordret til officielt at åbne kongressen. Brøndsted forstod situationen sådan, at den oprindeligt udpegede præsident, professor van Giffen, uventet ikke var mødt op. For ikke at gøre den prekære situation værre, accepterede Brøndsted at stå for kongressens åbning, og Brøndsted accepterede ligeledes at blive udnævnt til kongressens officielle præsident. ¹¹ Udnævnelsen af den i arkæologiske kredse højt respekterede danske arkæolog var noget af et scoop for Hans Reinerth. Også uden for kongressen vakte Brøndsteds udnævnelse opmærksomhed. Den danske gesandt i Berlin, Herluf Zahle, rapporterede således hjem til Udenrigsministeriet om Brøndsteds udnævnelse. I brevet vedlagde Zahle udklip fra *Völkischer Beobachter*, der ivrigt dækkede kongressen og bragte interviews med flere af deltagerne. ¹² I et interview med bladet udtalte Brøndsted blandt andet, at han var »begeistret tilhænger af sådanne strengt videnskabeligt arrangerede kongresser, som bidrager til gensidig forståelse og til fremme af arbejdet mellem de germanske folk«. ¹³

Brøndsteds udtalelser vakte forundring, blandt andet hos direktøren for *Römisch-Germanischen Kommission*, professor Ernst Sprockhoff. I et brev til Brøndsted den 23. juli 1936 gjorde Sprockhoff Brøndsted opmærksom på den

udbredte skepsis over for Hans Reinerths arbejde – såvel inden- som udenfor Tysklands grænser. Sprockhoff bad derfor Brøndsted melde tilbage, »om den propagandistiske udnyttelsesform er i Deres ånd, og om referatet overhovedet modsvarer Deres stillingtagen«. ¹⁴ I sit svar den 25. juli bekræftede Brøndsted, at Völkischer Beobachters referat af interviewet var gengivet korrekt, og at udtalelserne i saglig henseende dækkede hans syn på sagen. Brøndsted var af den mening, at det var en forpligtelse for lederne af de store museer at gøre den forhistoriske arkæologis resultater tilgængelige for et større og bredere publikum. ¹⁵ Brøndsted var klar over de af Sprockhoff påpegede uoverensstemmelser mellem Reinerth og mange tyske arkæologer, men han betragtede uoverensstemmelserne som et internt og personligt anliggende og accepterede derfor – efter nøje overvejelser – Reinerths invitation. Reinerths metoder var Brøndsted på ingen måde tilhænger af: »Jeg tilstræber naturligvis ikke nogen »etnografisk« udnyttelse – hvis man med dette udtryk forbinder en politisk tendens – men udelukkende en rent folkelig. Man skulle vel her skelne mellem sag og person, og min i disse linier skitserede stillingtagen betyder aldeles ikke, at jeg dermed videnskabeligt godtager den specifikt Reinerth'ske arbejdsmåde«. ¹⁶

Reinerth har givetvis betragtet Brøndsteds deltagelse i kongressen som en succes. I november 1936 inviterede han atter Brøndsted til Tyskland. Denne gang indbød han Brøndsted til at holde et foredrag over emnet »Nordjütland als germanische Völkerquelle« på universitetet i Berlin. Foredraget, der efter planen skulle holdes 24. februar 1937, skulle indgå i en større foredragsrække – arrangeret af Reichsbund für Deutsche Vorgeschichte – med titlen »Deutschland und der Norden in vor- und frühgeschichtlicher Zeit«. Blandt de andre foredragsholdere var arkæologen Martin Jahn og raceforskeren Otto Reche. ¹⁷ På trods af, at RfDV tilbød at dække alle omkostninger i forbindelse med rejsen, lykkedes det ikke Reinerth at få Brøndsted til Tyskland denne gang. Udover en allerede planlagt rejse ønskede Brøndsted at hellige sig arbejdet på »et større værk«. ¹⁸ Værket var Brøndsteds svar på udfordringen fra den pseudovidenskabelige nazistiske arkæologi – storværket *Danmarks Oldtid*.

Reinerth havde heller ikke held med en ansøgning til Brøndsted om deltagelse i »Det sjette nordiske Arkæologmøde«, der blev afholdt i Danmark i juni 1937. En skæbne, der ligeledes blev den til Ahnenerbe knyttede kielerprofessor Otto Scheels ansøgning til del. ¹⁹ Blandt andet gennem deltagelse i kongressen i Lübeck havde Brøndsted fået et førstehåndsindtryk af den blindgyde, som en stor del af de tyske forhistoriske arkæologer var i færd med at bevæge sig ind i. Året efter, i 1937, blev Brøndsted og Nationalmuseet atter konfronteret med følgerne af tyske arkæologers sammenblanding af arkæologi og politik. Denne

gang i forbindelse med de stort anlagte udgravninger af vikingetidsbyen Hedeby ved Slesvig.

Udgravningerne ved Hedeby 1930-39

Efter en længere pause blev nye udgravninger af Hedeby påbegyndt i 1930. Med fra starten var manden, der om nogen forbindes med undersøgelserne af Hedeby – arkæologen og nazisten Herbert Jankuhn. Jankuhn overtog i 1932 ledelsen af udgravningerne, som han allerede i 1934 formelt bragte ind under Himmlers beskyttelse, da Hans Reinert og Reichsbund für Deutsche Vorgeschichte søgte at opnå kontrol over den samlede forhistoriske forskning. Reinert og Amt Rosenberg var dog ikke ene om at fatte interesse for Hedebyundersøgelserne. I 1934-35 arbejdede Propagandaministeriet under Joseph Goebbels med planer om at ombygge Hedeby til en nazistisk tingplads, hvor nationalsocialistiske masseforsamlinger skulle ære og dyrke de germanske forfædre. Propagandaministeriets stort anlagte planer blev kraftigt modarbejdet af kielermuseumets leder, Gustav Schwantes, og blev som følge af modstand fra Himmler opgivet i 1935.²⁰

Mens Jankuhns banebrydende undersøgelser ved Hedeby vakte begejstring i tyske arkæologiske kredse, gav de politiske undertoner, der fulgte udgravningerne, anledning til bekymring på Nationalmuseet og i det danske udenrigsministerium, som gennem det danske konsulat i Flensborg løbende blev holdt orienteret om udgravningerne i Hedeby.

Fra Hedebyudgravningernes start søgte man fra tysk side at inddrage nordiske arkæologer i arbejdet. Således indbød Hedebyudgravningens første leder, Gustav Schwantes, i sommeren 1930 kollegerne fra Nationalmuseet til at deltage i såvel årets udgravning som i de efterfølgende års undersøgelser. Schwantes håbede, at Nationalmuseets erfaring med udgravning og konservering af oldsager kunne blive Hedebyudgravningen til gavn.²¹

Efter den nazistiske magtovertagelse i 1933 skete der en politisering af udgravningerne, der i de efterfølgende år fik en antidansk funktion. I forbindelse med udgravningernes endelige tilknytning til Ahnenerbe i 1938 ændredes den politiske målsætning dog på ny. Undersøgelserne ved Hedeby blev nu ikke længere betegnet som en brik i den tyske grænsekamp mod Danmark, men karakteriseredes atter som et tysk-nordisk forskningsprojekt.²² Allerede i 1937 havde Gustav Schwantes imidlertid henvendt sig til ledende nordiske arkæologer med det formål at gøre Hedebyudgravningerne til et fælles tysk-nordisk anliggende. Schwantes' forespørgsel medførte livlig aktivitet i flere nordiske lande. Fra dansk side nærrede Nationalmuseets direktør Mouritz Mackeprang betænkeligheder ved at deltage, dels på grund af Schwantes' politiske syns-

punkter og dels på grund af frygten for, hvad Alfred Rosenberg ville foretage sig i den givne situation. Brøndsted fandt det imidlertid betænkeligt at sige nej til, hvad han opfattede som »en udstrakt Haand fra Kiel«. ²³

Den 19. juni 1937 afholdtes et møde på Nationalmuseet i København, hvor arkæologer fra Danmark, Sverige og Finland deltog. ²⁴ På mødet blev det besluttet, at man på et uofficielt, sagligt grundlag kunne gå med til et samarbejde, hvori de respektive statsinstitutioner dog ikke skulle impliceres. Det aftaltes endvidere, at de nærmere detaljer vedrørende samarbejdet skulle forhandles med Schwantes på et møde i København i efteråret 1937. ²⁵ På mødet med Schwantes den 26. oktober i København, hvori Herbert Jankuhn også deltog, blev det endelige grundlag for samarbejdet aftalt. Af mødereferatet, der bærer mødedeltagerernes underskrifter, fremgår det, at der var enighed om »at følge den tyske invitation til fælles og kammeratligt samarbejde i Hedeby i den forstand, at det ikke drejer sig om nogen officiel institutionsmæssig deltagelse, men om en rent saglig, ved fagfolk, som kan stå såvel indenfor som udenfor de videnskabelige institutioner. Udgifterne ved de nordiske deltageres ophold bæres af de respektive lande«. ²⁶ Som dansk deltager foreslog man cand.mag. Roar Skovmand, der i årene 1930-37 arbejdede som medhjælper ved Nationalmuseet. Den danske repræsentant ved udgravningerne i 1938 blev dog historikeren Vilhelm la Cour, da Skovmand på grund af andet arbejde først kunne deltage fra 1939. ²⁷

Det tyske angreb på Polen den 1. september 1939 fik konsekvenser for samtlige igangværende udgravninger i Tyskland, herunder også undersøgelserne ved Hedeby, der blev indstillet den 2. september. Det lykkedes Ahnenerbes forretningsfører Wolfram Sievers at fremskaffe midler til udgravningssæsonen 1940/41, men da var Jankuhn optaget af andet arbejde, og undersøgelserne blev stillet i bero. ²⁸

Dansk kulturneutralisme 1933-39

I juli 1938 modtog Poul Nørlund et brev fra en svensk kollega, antikvar Bengt Thordeman fra Statens Historiska Museum i Stockholm. I brevet beklagede Thordeman sig over det misbrug af svenske kulturgenstande, der fandt sted i den tyske videnskabelige litteratur. Senest var Thordeman af et tysk forlag blevet bedt om at hjælpe med at skaffe billeder af en række svenske genstande til en planlagt udgivelse om den tyske forhistorie. Thordeman ønskede i den konkrete sag at nedlægge et decideret publiceringsforbud og foreslog »en gensam offentlig aktion« for at stoppe misbruget, f.eks. i det skandinaviske tidsskrift *Acta Archaeologica*. ²⁹ Poul Nørlund svarede sin kollega den 15. juli: »Vi lider her i højeste Grad under det samme, der er et omfattende Misbrug af

dansk Materiale, men vi er maaske mere fromme end I, og overlader dem altid de Billeder de beder om, hvis de da ellers vil betale for dem. Jeg har talt med Brøndsted om Muligheden af, at Acta skulde tage Affære, men vi mener begge, at det vilde være altfor farligt for Tidsskriftet, og i det hele synes vi, at det er værst for Tyskerne selv, at de mangler den fornødne Renlighedssans». ³⁰

Nørlunds svar er et godt eksempel på den holdning over for udviklingen i Tyskland, som man mødte ikke blot på Nationalmuseet og i det danske kulturliv, men i store dele af det danske samfund i 1930'erne. En holdning – Hans Hertel bruger udtrykket »kulturneutralisme« – udsprunget af den danske tilpasningspolitik over for den stadigt mere truende nabo mod syd. ³¹ En nabo, som det for alt i verden gjaldt om ikke at tirre. Som det var tilfældet i store dele af det danske kulturliv, fortsatte også Nationalmuseet det »neutrale« samarbejde med de nazificerede kolleger syd for grænsen. At stemningen blandt museets ledende skikkelser fra starten var anti-nazistisk, hersker der imidlertid ingen tvivl om.

Tysk kulturpolitik i Danmark 1940-1945

Med den danske regerings nedlæggelse af våbnene den 9. april fulgte en fortsat tysk anerkendelse af Danmark som suveræn stat. Forbindelsen til den danske regering blev fra tysk side varetaget gennem *Auswärtiges Amt* i Berlin og det tyske gesandtskab i København. Danmark var det eneste besatte land under *Auswärtiges Amts* domæne, og det blev derfor fra besættelsens start et fast element i *Auswärtiges Amts* politik at forhindre andre politiske organer i det nazistiske polykrati i at vinde indflydelse i Danmark. ³² De særlige politiske forhold, der blandt andet gav sig udslag i, at der ikke blev opbygget nogen tysk administration af betydning – Hans Kirchhoff opgiver den tyske rigsbefuldmægtigedes personale den 5. maj 1943 til i alt 215 mand ³³ – betød, at organisationer som SS ikke kom til at spille nogen væsentlig rolle i besættelsestidens første år. SS's ringe indflydelse i Danmark indebar, at Ahnenerbes oprindelige planer om at gøre Danmark til et selvstændigt arbejdsområde for organisationen blev opgivet, og ansvaret for Ahnenerbes arbejde i Danmark lagt ind under Ahnenerbes kontor i Oslo. I det af Joseph Terboven ledede rigskommissariat var muligheden for indflydelse på den tyske kulturpolitik væsentligt større end i Danmark, hvor *Auswärtiges Amt* – fra 1941 ikke mindst gennem det tyske videnskabelige institut i København – kontrollerede den tyske kulturpolitik.

I august 1942 forbedredes SS's bevægelsesmuligheder på den kulturpolitiske scene i de besatte vesteuropæiske lande med Hitlers beslutning om at underlægge fremtidige forhandlinger med »germanisch-völkischen Gruppen«, (dvs.

nazistiske grupper i Danmark, Norge, Holland og Belgien) Himmlers domæne.³⁴ Med Stabsbefehl 14/42 overdrog Himmler herefter ansvaret for alt videnskabeligt arbejde inden for SS til Ahnenerbe, herunder arbejdet i de »germanske« randstater i Nord- og Vesteuropa. Til arbejdet i »det storgermanske rum« oprettedes et særligt kontor i Berlin under SS-Obersturmführer Hans Schneiders ledelse.³⁵ Gennem den af Schneider ledede *Germanischer Wissenschaftseinsatz* skulle repræsentanter fra den kulturelle elite i de besatte »germanske« lande vindes for de nazistiske planer om et Europa under tysk førerskab.³⁶

I dagene 11.-16. december 1942 mødtes en række prominente repræsentanter fra SS på Høveltegård nord for København til et seminar om retningslinierne for det kommende »storgermanske« arbejde. Tre temaer var til diskussion: 1. Det principielle i den politiske situation i de germanske lande. 2. Den åndelig-politiske idé i det germanske opbrud i Europa. 3. Terminologien i det germanske opbygningsarbejde. Seminaret skulle holdes i dybeste hemmelighed, hvorfor deltagerne ikke måtte forlade Høveltegård på seminarets første tre dage.³⁷ Hjemvendt fra seminaret konstaterede Wolfram Sievers, at manglen på brugbart skriftligt materiale til brug for den europæiske nyordning var markant, og at Ahnenerbe stod til at miste sin førende stilling på området, hvis dette forhold ikke blev forbedret.³⁸ Til trods for det umiddelbart gunstige tidspunkt for seminaret, godt fem uger efter SS-Gruppenführer Werner Bests ankomst til Danmark oven på Telegramkrisen, førte mødet på Høveltegård ikke til en udvidelse af Ahnenerbes virkefelt i Danmark (fig. 5).³⁹

Først med Otto Höflers udnævnelse til ny præsident for det tyske videnskabelige institut i København i juni 1943 blev en reel udbygning af Ahnenerbes indflydelse i Danmark muliggjort.⁴⁰ Udnævnelsen af Höfler, der siden 1937 havde været tilknyttet Ahnenerbe, havde Best formentlig andel i. Den 24. marts 1943 havde Best således over for Auswärtiges Amt udtrykt sin støtte til Höflers kandidatur.⁴¹ Nogen væsentlig betydning for det tyske videnskabelige instituts og Ahnenerbes bestræbelser på at vinde fodfæste i Danmark fik Höflers ankomst til København dog aldrig. Siden åbningen i 1941 havde luften mellem instituttet og den danske åndselite været iskold, og de skærpede politiske forhold i besættelsens anden halvdel gjorde om muligt denne luft endnu koldere. Instituttets og dermed også den samlede tyske kulturpolitikks fiasko kom blandt andet til udtryk i en skrivelse fra en medarbejder ved den tyske sikkerhedstjeneste, Dr. Hans Wäsche, til Ahnenerbe i Berlin fra december 1944. Om den fejlslagne tyske kulturpolitik skrev Wäsche blandt andet, at »Mordet på Kaj Munk, som bliver lagt os henholdsvis vore politiske venner i Danmark til last, har netop i det intellektuelle borgerskabs kredse virket så

Fig. 5. Werner Best (1903-1989). Best blev medlem af NSDAP i 1930 og avancerede efter Hitlers magtovertagelse hurtigt inden for det tyske sikkerhedspoliti. Best, der var forfatter til en række skrifter om tysk storrumsideologi, afløste i november 1942 Cecil Renthe-Fink som tysk rigsbefuldmægtiget i Danmark. Best blev efter befrielsen dømt til døden, men dommen blev ændret til først fem og siden til 12 års fængsel. Best blev dog løsladt i 1951 og skabte sig efterfølgende i Vesttyskland en karriere i det private erhvervsliv. – Frihedsmuseet.

Werner Best (1903-1989). Best became a member of the NSDAP in 1930 and quickly advanced within the German security police after Hitler's takeover. Best – the author of a number of publications on German superiority ideology – succeeded Cecil Renthe-Fink as German Reichs Plenipotentiary in Denmark in November 1942. After the Liberation, he was sentenced to death, but the sentence was changed to five and later to 12 year's imprisonment. However, Best was released in 1951 and became a businessman in West Germany.

Fig. 6. Wolfram Sievers (1905-1948). Sievers fungerede 1937-1945 som forretningsfører for Ahnenerbes ca. 40 videnskabelige afdelinger. For sit medansvar for en række medicinske forsøg på fanger i kz-lejrene Dachau og Natzweiler udført af læger tilknyttet Ahnenerbe blev Sievers dømt til døden og henrettet i 1948. – Efter Greif 2000.

Wolfram Sievers (1905-1948). From 1937 to 1945, Sievers functioned as the executive secretary of the approximately 40 scientific departments within the Ahnenerbe. In 1948, Sievers was condemned to death for his co-responsibility in a number of medical experiments made on prisoners in the concentration camps of Dachau and Natzweiler, carried out by physicians connected to the Ahnenerbe.

forbitrende, at i hvert fald alle broer til de personer, som i forvejen ikke så på os med megen sympati, er afbrudt«. ⁴² Sievers havde gjort et sidste forsøg på at sparke liv i det »germanske« arbejde i Danmark under sit besøg i København i juni 1944, hvor han blandt andet havde samtaler med tre af besættelsesmagtens mest indflydelsesrige repræsentanter i Danmark: den rigsbefuldmægtigede Werner Best, sikkerhedspolitichefen Otto Bovensiepen og SS- og politichefen Günther Pancke. Blandt de nye tiltag fra Ahnenerbe-lederen var udgivelsen af en dansk udgave af propagandatidsskriftet *Hammer*, der dog aldrig blev ført ud i livet (fig. 6). ⁴³

Ahnenerbes eneste væsentlige opgave i Danmark under besættelsen blev beskyttelsen af de danske (germanske) fortidsminder mod værnemagtens ødelæggelser. Arbejdet blev fra maj 1940 varetaget af en nær bekendt af den danske museumsverden – kielerarkæologen Karl Kersten (fig. 7).

Karl Kersten

Den tyske besættelse af Danmark og Norge den 9. april 1940 åbnede nye arbejdsområder for såvel Ahnenerbe som Amt Rosenberg. Allerede den 9. april henvendte Herbert Jankuhn sig til Wolfram Sievers med opfordring til hurtigst muligt i det mindste at sende en Ahnenerbe-medarbejder til Danmark for at værne fortidsminderne mod besættelsestroppernes ødelæggelser. Jankuhn

Fig. 7. Karl Kersten (1909-1992). Medlem af NSDAP i 1937 og SS i 1942, hvor han opnåede rang af løjtnant (SS-Untersturmführer). Under krigen spillede Kersten en væsentlig rolle i forbindelse med sikringen af Danevirke og i evakueringen af samlingen fra museet i Kiel i 1944. Efter krigen ledede Karl Kersten sammen med Ernst Schlee genopbygningen af det nye slesvig-holstenske Landesmuseum på Gottorp Slot i Slesvig. Ridder af Dannebrog 1957 og modtager af Worsaaemedailen 1985. – Archäologisches Landesmuseum Slesvig.

Karl Kersten (1909-1992) became a member of the NSDAP in 1937 and of the SS in 1942, where he obtained the rank of lieutenant (SS-Untersturmführer). During the war, Kersten played an important part in the securing of Danevirke and in the evacuation of the collection in the museum in Kiel in 1944. After the war, Karl Kersten and Ernst Schlee headed the reconstruction of the new Schleswig-Holsteinische Landesmuseum on Schloss Gottorf in Schleswig. He became a Knight of Dannebrog in 1957 and received the Worsaae Medal in 1985.

gentog opfordringen i et brev den 14. april, hvori han mere uddybende redegjorde for sine tanker. Jankuhn forestillede sig blandt andet, at Ahnenerbe-medarbejderne i forbindelse med ødelæggelser og udgravninger skulle fungere som bindeled mellem den tyske værnemagt og de relevante myndigheder, og at opholdet kun skulle vare seks uger. Selv blev Jankuhn i slutningen af april sendt til Oslo som Ahnenerbes repræsentant i Norge.⁴⁴ At hans tanker vandt gehør hos Sievers i Berlin kom til udtryk i forbindelse med Karl Kerstens udsendelse til Danmark i midten af maj 1940. Formålet med Kerstens rejse var

dels at få udarbejdet en forordning fra *Oberkommando der Wehrmacht* til de tyske enheder om beskyttelse af de danske fortidsminder, dels at tage kontakt til de relevante myndigheder og museumsfolk, »så danskerne ser, at vi tager os af det«, som det hed i oversigten over Kerstens arbejdsopgaver.⁴⁵ Bag disse ord gemte der sig en forhåbning fra Ahnenerbes side om, at Kerstens virke i Danmark ville blive positivt modtaget i såvel danske som tyske kredse og sikre organisationen indflydelse på den kommende tyske kulturpolitik i Danmark. Ahnenerbe gav Kersten et forskud på 300 Reichsmark til dækning af rejseomkostningerne. Derudover var det meningen, at Kersten så vidt muligt selv skulle financiere rejsen »af Indsatskommando Københavns midler«.⁴⁶

Valget af Karl Kersten til Ahnenerbes arkæologiske udsending i Danmark var ingen tilfældighed. Kerstens interesse for den nordiske forhistorie var blandt andet kommet til udtryk i afhandlingen »Zur älteren nordischen Bronzezeit« fra 1936, og gennem studierejser i 1932 og 1938, hvor han havde lært landet og dele af den danske museumsverden at kende. Kerstens videnskabelige karriere begyndte i 1935 med ansættelsen som videnskabelig assistent på *Museum vorgeschichtlicher Altertümer* i Kiel. I 1940 blev han forfremmet til kurator, og i 1944 efterfulgte han Herbert Jankuhn som museets direktør. Kerstens politiske og militære karriere begyndte med indmeldelsen i NSDAP 1. maj 1937.⁴⁷ Tætte forbindelser til Ahnenerbe havde Kersten senest fra 1938.⁴⁸ Den endelige indlemmelse trak dog ud. I slutningen af 1940 havde man i Ahnenerbes ledelse planer om at lade Kersten overtage kølnerarkæologen Werner Buttlers plads i organisationen. Man var imidlertid i tvivl om, hvorvidt Kersten overhovedet var klar til indlemmelse i Ahnenerbe, men bad alligevel Jankuhn påvirke Kersten og overtale ham til at blive en del af organisationen.⁴⁹ Som vennen Jankuhn søgte Kersten fra 1940 om optagelse i SS, hvilket dog først lykkedes for dem begge i 1942. I hvor høj grad ønsket om optagelse i SS var udtryk for Kerstens ideologiske opbakning til Himmlers pangermanistiske tankegods, eller det blot var et forsøg på at fortsætte det arkæologiske arbejde og undgå indkaldelse til værnemagten, er uklart.

I perioden fra den 14. maj til den 8. juni 1940 foretog Kersten sin første berejsning af Danmark. Første punkt på dagsordenen var en samtale med det tyske gesandtskab i København, herunder med den kommitterede for den indre forvaltning i Danmark, Poul Kanstein, som Himmlers personlige stab havde bedt om at hjælpe Kersten med kontakten til de militære instanser. Kersten holdt under opholdet i Danmark flere møder med Kanstein, der til sidst lod en rundskrivelse om beskyttelse af de danske fortidsminder udsende til alle militære tjenestesteder i landet. Under den efterfølgende besigtigelse af en række militære anlægsarbejder i Jylland, fortrinsvis flyvepladser, førte Kersten

flere samtaler med repræsentanter for luftvåbenet og *Bauleitung*, den organisation, der stod bag de militære anlægsarbejder.

Inden afrejsen til Jylland havde Kersten den 16. maj en samtale med lederen af Nationalmuseets 1. afdeling, Johannes Brøndsted, hvis holdning Kersten efterfølgende betegnede som »tyskvenlig«.⁵⁰ En vurdering, som der ikke var dækning for, men som gjorde sig godt i indberetningen hjem til Berlin. Kersten var dog ikke ene om at tilbyde Nationalmuseet sin hjælp med at værne de danske fortidsminder mod ødelæggelse. I begyndelsen af maj havde en anden tysk arkæolog, Erich Pieper, henvendt sig til museet i det samme ærinde. Såvel Brøndsted som Nationalmuseets direktør Poul Nørlund accepterede Kerstens og Piepers tilbud, men pointerede, at al propagandistisk udnyttelse fra tysk side skulle undgås.⁵¹ En officiel aftale med repræsentanter fra det land, der få måneder tidligere havde besat Danmark, ønskede Nørlund og Brøndsted ikke at indgå. På den anden side har de formentlig set en vis fornuft i, at tyske arkæologer hjalp med til at begrænse ødelæggelserne af danske fortidsminder. I en skrivelse til Nørlund fra juni 1940 anbefalede Brøndsted, at museet indtil videre skulle hemmeligholde den forholdsvis løse forbindelse til Kersten og Pieper over for Undervisningsministeriet. Brøndsted foretrak i stedet »at se Tiden an og saa behandle hvert opkommende Tilfælde for sig«.⁵²

Kersten planlagde en ny rejse til Danmark i juli, men på grund af pasproblemer blev rejsen først til noget i slutningen af oktober. Da var de fleste anlægsarbejder, som han havde besøgt under sin første rejse i maj og juni, imidlertid færdiggjorte. Kersten kunne dog med tilfredshed konstatere, at der ikke var sket skade på nogen af de fortidsminder, som han havde besigtiget tidligere. Med tilfredshed hilste han også nyheden om, at *Bauleitung* havde stillet mandskab til rådighed og betalt for arbejdet ved Nationalmuseets udgravninger på flyvepladserne i Esbjerg og Rom ved Lemvig. Dette, bemærkede Kersten i sin beretning efter hjemkomsten, skulle man ikke være sen til at minde Brøndsted om, da denne under Kerstens besøg i maj i utvetydige vendinger havde gjort Kersten opmærksom på, at Nationalmuseet ikke ønskede at samarbejde med *Bauleitung* og kun ville benytte dansk arbejdskraft til de krævede udgravninger.

På sin sidste rejse gennem Jylland havde Kersten selskab af flere jyske museumsfolk, blandt andet lederne af museerne i Hjørring og Århus, som begge anerkendte nødvendigheden af Kerstens arbejde.⁵³ Lederen af museet i Hjørring, Holger Friis, gik et skridt videre. Vendsyssel havde siden besættelsen været genstand for en række tyske anlægsarbejder, men på grund af museets akutte pengemangel var det ikke muligt for Friis at besigtige dem alle. Under et møde med Friis i december 1940 lovede Kersten, der allerede kendte Friis

fra studiebesøg på museet i Hjørring i 1932 og 1938, at skaffe såvel benzin som køretilladelse, så Friis' besigtigelsesarbejde kunne fortsætte. Kersten kunne imidlertid ikke fremskaffe køretilladelsen, men forsøgte i stedet at bevirke, at et beløb på 500 kroner blev stillet til Friis' rådighed.⁵⁴ Kersten anmodede Ahnenerbe i Berlin om at stille pengene til rådighed for Friis, da en sådan handling ville vise Tysklands gode hensigter og være med til at sikre et godt samarbejde med de danske museumsfolk efter krigen. Kerstens anmodning blev støttet af Sievers i Berlin,⁵⁵ og pengene blev tilsendt Kersten i forbindelse med dennes planlagte rejse til Danmark i foråret 1941.⁵⁶ Til yderligere at bistå museet i Hjørring med fortidsmindebeskyttelsen sendte Ahnenerbe i begyndelsen af 1941 – formentlig på Kerstens opfordring – den tyske Ahnenerbe-medarbejder Chr. Thormaalen til Danmark.⁵⁷ Trafikvanskeligheder som følge af et kraftigt snevejr betød imidlertid, at Thormaalen aldrig nåede til Hjørring.⁵⁸

Tjenstlige forhold, herunder Kerstens deltagelse i »Sonderkommando Jan-kuhns« systematiske røveri af kulturgenstande i Sovjetunionen i 1942 og 1943, begrænsede antallet af besigtigelsesrejser til Danmark disse år.⁵⁹ Sievers bad dog Kersten om at fortsætte arbejdet »så at vore interesser stedse forbliver mærkbare i Danmark«. ⁶⁰ Bølgen af tyske anlægsarbejder i Vestjylland i 1943 og 1944 førte nye ødelæggelser med sig, og Kerstens indsats var nu mere påkrævet end nogensinde før. Vendingen i den tyske krigslykke betød imidlertid, at SS-officeren Kersten ofte måtte varetage andre, rent militære, opgaver. Alligevel blev det til besigtigelsesrejser i Danmark, blandt andet i foråret 1943 og 1944, hvor Kersten koncentrerede sin indsats omkring den jyske vestkyst.

I forbindelse med den nye bølge af anlæggelsesarbejder rejste Sievers på Kerstens opfordring i marts 1943 til København for at drøfte Ahnenerbes fremtidige arbejde med såvel de danske som de tyske myndigheder i landet. Kersten opfordrede Sievers til at få en samtale med departementschef Frederik Graae i Undervisningsministeriet, som havde det overordnede ansvar for de danske fortidsminder. Et godt forhold til Graae, der var kendt som en indædt modstander af Tyskland, var nødvendigt, hvis Ahnenerbes indsats i Danmark skulle bære frugt.⁶¹ Det lykkedes imidlertid ikke Sievers at få en samtale med Graae i København. I stedet måtte Sievers tage til takke med Graaes overordnede, undervisningsminister A.C. Højberg-Christensen. Over for ham redegjorde Sievers for formålet med Ahnenerbes arbejde i Danmark: »Vi bestræber os på i forbindelse hermed at gøre vort yderste for at undgå ødelæggelser og, hvor der må gøres indgreb, at foretage passende undersøgelser. De lokale danske myndigheders opbakning vil i den forbindelse være nødvendig. Vi benytter under ingen omstændigheder lejligheden til at pleje særinteresser, hvad der ses af, at fundresultaterne selvfølgelig bliver overgivet til de danske museer«. ⁶²

Interessant er det, at Sievers og Ahnenerbe tilsyneladende havde planer om at foretage arkæologiske undersøgelser i Danmark. Om Nationalmuseets leder Poul Nørlund var bekendt med dette, da Sievers aflagde ham et besøg på Nationalmuseet den 22. marts 1943, er uvist. I al fald forholdt Nørlund sig køligt afvisende over for Ahnenerbes bestræbelser på at sikre de danske fortidsminder mod ødelæggelse: »De griber ind i danske anliggender, lad os venligst være i fred. Jeg forstår ikke, hvad d’herrer Jankuhn eller Kersten vill!«. ⁶³ Havde Kersten og Sievers håbet på at finde forståelse for Ahnenerbes arbejde i Danmark hos Nationalmuseets leder, må besøget siges at være mislykkedes. Større imødekommethed mødte Sievers under sit besøg samme dag hos formanden for Danmarks Naturfredningsforening, Erik Struckmann. Struckmann forklarede, at han arbejdede tæt sammen med præsidenten for den tyske naturfredningsforening, Prof. Schönischen, og at han beundrede den tyske indsats på området. Struckmann så positivt på et besøg fra Kersten eller Jankuhn, lovede at udarbejde et kort over alle de fredede fortidsminder i Thy og Vendsyssel og tilbød generelt at stille sin organisation til rådighed. ⁶⁴

Den tyske rigsbefuldmægtigede i Danmark fra november 1942, Werner Best, der allerede i sin tid som krigsadministrationschef i Frankrig havde bistået Herbert Jankuhn og Ahnenerbes arbejde, ⁶⁵ nærede også stor interesse for SS-organisationens kulturpolitiske arbejde i Danmark. Som anerkendt ekspert i storrumpolitiske spørgsmål, kunne det vanskeligt forholde sig anderledes. ⁶⁶ Bests dagbog fra årene 1942-44 vidner om den tyske rigsbefuldmægtigedes levende interesse for den danske forhistorie. Under den hollandske rigskommissær Arthur Seyss-Inquarts besøg i Danmark i 1943 besøgte Nationalmuseet den 14. december, mens der fire dage senere – i forbindelse med Seyss-Inquarts rejse til Jylland – blev tid til besøg på Trelleborg ved Slagelse og Ladby-skibet ved Kerteminde. ⁶⁷ Best var også at finde blandt tilhørerne, da Gudmund Hatt den 3. marts 1943 præsenterede sit foredrag »Jysk Bondeliv i Ældre Jernalder« i Dansk-Tysk Forening. ⁶⁸ At Kerstens arbejde med sikringen af »germanske« fortidsminder i Danmark havde den tyske rigsbefuldmægtigedes forståelse og sympati, kan derfor ikke undre. Støtten kom blandt andet til udtryk i sommeren 1944, hvor Kersten stod foran sin indkaldelse til militærtjeneste. I et brev til Sievers den 24. juli skrev Best: »Jeg ville hilse det velkommen, hvis Dr. Kersten blev frigivet til arbejdet i Danmark. Underret mig venligst om SS-Rigsførerens afgørelse og giv Dr. Kersten besked om hurtigst muligt at melde sig hos mig for at drøfte det arbejde, vi har foran os«. ⁶⁹ Alleerede et par dage forinden havde Sievers – efter en samtale med Best og Pancke – bedt Himmler om at udskyde Kerstens overførsel til militærtjeneste i Berlin. ⁷⁰ Sievers’ henvendelse til SS-rigsføreren gav i første omgang ikke det øn-

skede resultat. Den 4. august måtte Sievers meddele Best, at det på grund af den totale krig ikke længere var muligt at stille Kersten til rådighed for beskyttelsesarbejdet i Danmark. Sievers beklagede, at Ahnenerbes arbejde i Danmark nu ville falde fra hinanden, da det ikke var muligt at finde en erstatning for Kersten i Ahnenerbes egne rækker. Som en konsekvens af den svigtende krigslykke havde Sievers nødtvungen måttet afgive en række af sine bedste folk til aktiv militærtjeneste. Han håbede dog stadigvæk, at Kerstens indkaldelse kunne forhindres eller i det mindste udskydes så længe som muligt og bad derfor Best gøre et sidste forsøg for at forhindre indkaldelsen ved at kontakte Himmler.⁷¹ Best diskutererede Sievers' forslag med Pancke. De blev dog enige om, at Kerstens fritagelse på daværende tidspunkt ikke lod sig realisere og fandt derfor en henvendelse til Himmler nytteløs. I stedet måtte Best og resten af staben på Dagmarhus »nu her selv bryde hjernen med, hvorvidt vi med egne kræfter kan give os i lag med de drøftede opgaver«.⁷²

Indkaldt blev Kersten først i efteråret 1944, hvor han fik ordre til den 22. september at melde sig til militær videreuddannelse ved *SS-Panzer Grenadier Ausbildung Ersatzbatallion 1* i Berlin-Spreehagen.⁷³ Egentlig var Kersten tiltænkt yderligere militær uddannelse ved SS-Junkerskolen i Bad Tölz i Bayern, men indkaldelsen hertil var i løbet af sommeren strandet på grund af kielerarkæologens begrænsede militære erfaring.⁷⁴

Sievers' kamp for at få Kersten fritaget fra militærtjeneste og i stedet indsat i Ahnenerbes arbejde i Slesvig-Holsten og Danmark fortsatte. Den 2. november 1944 skrev Sievers til Himmlers personlige referent, Rudolf Brandt, og bad denne udstyre Kersten med en tilladelse til hurtigt og frit at kunne forlade sin enhed og rejse til Kiel, hvis det skulle blive nødvendigt.⁷⁵ I tilfælde af en allieret invasion i Jylland var Kersten – ifølge Sievers – den eneste, som kunne sikre evakueringen af museumsgenstandene fra museet i Kiel. I sidste ende lykkedes det Sievers at hente Kersten tilbage til arbejdet i Ahnenerbe. I februar 1945 blev Kerstens militære uddannelse afbrudt og Kersten overflyttet til *SS-Führungsstab Nordost*. I centrum stod atter sikringen af de slesvig-holstenske fortidsminder – en opgave, Himmler personligt havde overdraget Kersten. I den forbindelse forsøgte Sievers sig med en henvendelse til Himmlers personlige stab for at sikre Kersten fri passage over den dansk-tyske grænse, så Kersten havde mulighed for at fortsætte sit arbejde i Danmark. Symptomatisk for de kaotiske tilstande i månederne inden det tredje riges undergang, modtog Sievers intet svar på henvendelsen.⁷⁶ Om Kersten fik lejlighed til at varetage fortidsmindebeskyttelsen nord for landegrænsen i krigens sidste måneder er derfor et åbent spørgsmål.

Kerstens indsats i Danmark

I artiklen *Nationalmuseet i de onde Aar* fra 1946 udtrykte Poul Nørlund sin anerkendelse af den taktfulde måde, hvorpå Kersten havde røgtet sit hverv i Danmark under besættelsen, så meget mere som Nationalmuseets direktør »ingenlunde var overstrømmende venlig imod ham i den Tid, han fungerede«. ⁷⁷ Therkel Mathiassen gav i 1956 Kerstens optræden i Danmark under krigen et lignende skudsmål: »Dr. Kersten førte en hel del forhandlinger med mig om sagen [værnemagtens befæstningsarbejder, LSP] og havde den takt ikke at komme på Museet i uniform, men alle forhandlinger foregik på hans hotel, hvilket jeg var meget taknemmelig for«. ⁷⁸

Kerstens tilsyneladende taktfulde optræden var en væsentlig årsag til, at forbindelsen mellem Nationalmuseet – særligt Therkel Mathiassen – og kielærarkæologen hurtigt blev genoptaget efter krigen. I årene efter 1945 var Nationalmuseet blandt andet behjælpelig med opbygningen af det nye slesvigholstenske *Landesmuseum* på Gottorp Slot i Slesvig, hvor Kersten efter krigen var blevet ansat. En hjælp, der på grund af efterkrigstidens varemangel var mere end velkommen. ⁷⁹ På Kerstens opfordring udfærdigede Therkel Mathiassen i 1946 en udtalelse om Kerstens virke i Danmark under krigen. I udtalelsen, hvis indhold Kersten formentlig selv havde været med til at udforme, ⁸⁰ hed det blandt andet, at Kersten gennem krigsårene havde ydet Nationalmuseet betydelige tjenester »ved paa eget Initiativ at søge at redde saa mange som muligt af vore Oldtidsmindesmærker fra den tyske Værnemagts Befæstningsarbejder. Med stor Energi gik Dr. Kersten op i dette Arbejde, og det lykkedes ham i adskillige Tilfælde at afværge Indgreb imod Oldtidsmindesmærker. I 1944 blev Dr. Kersten ansat som arkæologisk Sagkyndig hos den øverstkommanderende i Danmark, General Hanneken, men blev efterhaanden denne for besværlig og blev atter sendt ud af Landet«. ⁸¹

Om der har været uoverensstemmelser mellem general von Hanneken og Kersten, kan ikke afgøres med sikkerhed. Muligheden er så absolut til stede – især set i lyset af det anstrengte forhold mellem von Hanneken og Best – men tegn på uoverensstemmelser mellem Kersten og den øverstkommanderende for de tyske tropper i Danmark er ikke fremkommet ved undersøgelsen af såvel tysk som dansk arkivmateriale. ⁸² Derimod ved vi, at Kersten gennem hele 1944 havde en truende indkaldelse til militærtjeneste hængende over hovedet, og at denne indkaldelse efter talrige afværgelsesforsøg blev effektueret i september 1944. Efter krigen har Kersten haft et ønske om at lade disse forhold gå i glemmebogen så hurtigt som muligt. Ikke mindst tilknytningen til SS-organisationen Ahnenerbe og forholdet til den ved Nürnberg-domstolen dødsdømte og i 1948 henrettede Wolfram Sievers kunne være en belastning. ⁸³ Kersten

havde held til at skjule sin fortid i SS over for de britiske militærmyndigheder i Slevig-Holsten, og over for tyske myndigheder løj han om sit medlemskab af NSDAP og SS, hvorved han håbede på at kunne opnå adgang til en spærret bankkonto.⁸⁴ Det lykkedes Kersten, ikke mindst med velvillig assistance fra Gustav Schwantes, at bevare både sin personlige frihed og sin stilling ved kielermuseumet, hvor han allerede fra sommeren 1945 atter kunne hellige sig sit arkæologiske arbejde. Selvom Kerstens tilknytning til SS, der ved den internationale militærdomstol i Nürnberg efter krigen blev erklæret for en kriminel organisation, var kendt på Nationalmuseumet, synes det ikke at være tillagt nogen større betydning efter befrielsen. For sin indsats i Danmark under besættelsen blev Kersten i forbindelse med Nationalmuseumets 150-års jubilæum i 1957 slået til ridder af Dannebrog.⁸⁵

Kersten bidrog i høj grad selv til mytedannelsen omkring sin indsats i Danmark under besættelsen. I sit portræt af Kersten i anledning af dennes 70-års fødselsdag i 1979 angav Karl W. Struwe antallet af de af fødselaren reddede danske høje og megalitgrave til mellem 5-6.000.⁸⁶ En oplysning, Struwe må have fået fra Kersten selv. En gennemgang af Nationalmuseumets arkiver viser, at antallet af fortidsminder, der blev reddet eller udgravet af Nationalmuseumet på Kerstens direkte initiativ, ikke udgjorde 5-6.000 – snarere en lille håndfuld.

Reichsbund für Deutsche Vorgeschichte

Hvor Ahnenerbes aktiviteter i Danmark under besættelsen var begrænsede og succeserne få, må Hans Reinerths og Reichsbund für Deutsche Vorgeschichtes beskedne forsøg på at vinde fodfæste i landet karakteriseres som helt fejlslagne (fig. 8). RfDV så i 1940 store muligheder i de besatte områder i nord og vest, men organisationen bekendtgjorde, at den foreløbig ville lade den arkæologiske forskning i Norge, Danmark og Holland hvile i hænderne på forskere fra disse lande. Anderledes forholdt det sig med Belgien, Frankrig og Generalgouvernementet i Polen, hvor RfDV havde gode muligheder for selv at løse en række »arkæologiske problemer«.⁸⁷ Ahnenerbes hurtige udsendelse af Karl Kersten må Hans Reinerth og RfDV have fået kendskab til, men eftersom Ahnenerbe tilsyneladende havde sikret sig kontrollen over fortidsmindebeskyttelsen i Danmark, måtte Rosenbergs arkæologiske førstemand forsøge at synliggøre sig selv og organisationen på anden vis. Reinerths blakkede omdømme gjorde det til en vanskelig opgave. I forbindelse med den stort anlagte propagandaudstilling »Forschen, Wissen und Gestalten«, der blev vist i Forum i København 17.-30. april 1941, foretrak udstillingens arrangører (bl.a. Nordische Gesellschaft) Ahnenerbe som medarrangør frem for RfDV, »fordi netop på det forhistoriske område nyder Reichsbund für Deutsche Vorgeschichte,

Fig. 8. Hans Reinerth (1900–1990). Reinerth var i årene 1933–1945 en af de mest betydningsfulde og på samme tid omstridte arkæologer i det tredje rige. Hans kompromisløshed drev gennem årene en række kolleger i armene på Ahnenerbe og skabte Reinerth en række fjender inden for NSDAP. – Efter Halle 2002.

Hans Reinerth (1900–1990). From 1933 to 1945, Reinerth was one of the most important and at the same time controversial archaeologists in the Third Reich. During the years, his uncompromising nature drove a number of his colleagues in to the arms of Ahnenerbe and made him a number of enemies within the NSDAP.

respektive professor Reinerth, ikke nogen særlig anseelse. Man bestræber sig derfor med forsigtighed på ikke at føre disse organer respektive personer frem, fordi lige netop skandinaverne nu er særligt mistroiske, og man kun kan imødekomme dem med uangribelige videnskabelige præstationer«. ⁸⁸

Landets kulturelle hovedmuseum havde også Reinerths interesse. I 1943 foreslog Hans Reinerth et videnskabeligt samarbejde mellem Nationalmuseet og RfDV på det naturvidenskabelige område. Reinerth foreslog blandt andet, at danske træprøver blev sendt til Tyskland for nærmere dendrokronologiske undersøgelser. ⁸⁹ Reinerths tilbud blev afvist af Therkel Mathiassen med den begrundelse, at museet nærede en vis skepsis over for metoden og i øvrigt havde indgået et samarbejde med en hollandsk professor. ⁹⁰

Året forinden havde RfDV-arkæologen Werner Hülle forsøgt at få Johannes Brøndsted til at publicere fundet af Viksø-hjelmene, der selvsamme år var dukket op ved mosearbejde i Nordsjælland, i RfDV's populærvidenskabelige tidsskrift *Germanen-Erbe*. Det var man fra Nationalmuseets side ikke interesseret i. Fundet af Viksø-hjelmene skulle publiceres i danske tidsskrifter. ⁹¹

Under besættelsen besøgte Reinerth København og Nationalmuseet to gange, i marts 1943 og i marts 1944. På museet var han ikke nogen kærkommen gæst. På en tysk militærmands forespørgsel i 1948 om Hans Reinerths

videnskabelige præstationer, skrev Therkel Mathiassen i sit udkast til et svar: »Professor Dr. Hans Reinerth har som Videnskabsmand indlagt sig betydelig Fortjeneste, navnlig som Udforsker af Sydtysklands Stenalder. (...) Personlig har jeg truffet Prof. R. to gange under hans Besøg paa NM. i Kbh under Kri-gen, hvor jeg, naar man tager hans Politik i Betragtning, ingenlunde var glad for at træffe ham. Han optraadte imidlertid meget elskværdigt, vi diskuterede kun videnskabelige Emner, (...). Hvad jeg imidlertid har vanskeligt ved at til-give R. er, at han under Nazitiden stod i Spidsen for den nazistisk prægede Arkæologgruppe, der syntes at stille Politik og Propaganda før Videnskaben og derved kom i Modsætning til den fornuftigere, mere nøgternt indstillede Gruppe af tyske Arkæologer, hvis ledende Personlighed vel maa siges at være Prof. Schwantes i Kiel«. ⁹²

Under sine besøg i København førte Reinerth samtaler med Werner Best på Dagmarhus. ⁹³ Indholdet af disse samtaler kendes ikke, men eventuelle forsøg fra Reinerths side på at vinde indflydelse på den kulturpolitiske scene i Dan-mark har uden tvivl stødt på modstand hos SS-manden og Ahnenerbe-sympatisøren Best. Den tyske rigsbefuldmægtigede kendte så udmærket til Rei-nerths tidligere bedrifter. I sin tid som *Chef des Amtes Verwaltung und Recht im Hauptamt Sicherheitspolizei* havde Best i 1938 sendt Himmler en redegørelse over Reinerths virke og hovedansvar for krisetilstanden inden for den tyske forhistorie 1933-38. ⁹⁴

I forbindelse med besøget i København i 1944 holdt Reinerth den 14. marts et arkæologisk foredrag »Das Ostreich der Goten« i Nordische Gesellschaft. På dette tidspunkt var det af Alfred Rosenberg kontrollerede selskab dog for længst kørt ud på et sidespor i kampen om at præge den officielle tyske kul-turpolitik i Danmark, og selskabets foredragspropaganda nåede ikke ud i hver-ken store eller betydningsfulde kredse. ⁹⁵

Til Reinerths få succeser i Danmark under besættelsen hørte en kortvarig kontakt med to danske arkæologer: Gudmund Hatt og Mogens B. Mackeprang (fig. 9-10). I forbindelse med Hatts anholdelse umiddelbart efter befrielsen kom det frem, at Hatt i 1943 havde haft besøg af Hans Reinerth i sit hjem på Frederiksberg. I et forsvarsskrift omtalte Hatts hustru, Emilie Hatt, Reinerths besøg: »I vort Hjem har vi aldrig haft selskabeligt Samvær med Tyskere – ud-over at min Mand har modtaget Visit af den udmærkede tyske Arkæolog Pro-fessor Reinerth og drøftet rent faglige Spørgsmaal med ham. Om Reinerth er Nazist eller ikke, ved ingen af os. Han var civil og uden Parti-Emblemer, og vi talte ikke om Politik. (...) Siden kom Reinerth herop og holdt et arkæologisk Foredrag, som min Mand dog ikke hørte, da han paa det Tidspunkt havde afbrudt enhver Forbindelse med Tyskerne«. ⁹⁶ Emilie Hatts påstand, at hverken

Fig. 9. Professor i kulturgeografi ved Københavns Universitet Gudmund Hatt (1884-1960) på talerstolen i Dansk-Tysk Forening 1941. Hatts geopolitiske betragtninger gjorde ham til en varm fortaler for den danske regerings samarbejdspolitik. Med dennes sammenbrud den 29. august 1943 ophørte Hatts forbindelser med besættelsesmagten. Den 8. oktober 1943 opsøgte Hatt dog den tyske rigsfuldmægtigede Werner Best på Dagmarhus, angiveligt for at advare denne mod konsekvenserne af de påbegyndte jødedeportationer. Hatt blev arresteret den 5. maj 1945 i Vordingborg og fradømtes ved en tjenestemandsdømstol i 1947 sit professorat ved Københavns Universitet. – Frihedsmuseet.

Professor of cultural geography by the University of Copenhagen, Gudmund Hatt (1884-1960) on the rostrum in the Danish-German Association in 1941. Hatt's geopolitical views made him an eager advocate of the Danish government's co-operation policy. When this broke down on the 29th of August 1943, Hatt's connections with the occupying power ceased. However, on the 8th of October 1943, Hatt went to see the German plenipotentiary, Werner Best, at Dagmarhus, allegedly to warn him against the consequences of the commencing deportations of Jews. Hatt was arrested on the 5th of May 1945 in Vordingborg. In a public servants court, he was deprived of his professorship at the University of Copenhagen in 1947.

Fig. 10. Mogens B. Mackeprang (1905-1986) blev ansat ved Nationalmuseets 1. afdeling som inspektør af 2. grad i 1933 og forfremmet i 1941 til inspektør af 1. grad. Mackeprangs tætte forbindelser til besættelsesmagten og ikke mindst hans tilknytning (indtil februar 1943) til den nazistiske studenterorganisation »Akademisk Aktion« bragte ham i myndighedernes søgelys efter befrielsen. Mackeprang blev ved en tjenestemandsdømstol i 1946 fratømt sin stilling ved Nationalmuseet. – Det Kongelige Bibliotek.

Mogens B. Mackeprang (1905-1986) was employed by the First (Prehistoric) Department of the National Museum as a secondary museum keeper in 1933 and promoted to a primary museum keeper in 1941. Mackeprang's close connections with the occupying power, and even more so, his association (until February 1943) with the Nazi student organisation, "Akademisk Aktion" made him the focus of the authorities' attention after the liberation. In a civil servants' court, Mackeprang was deprived of his position with the National Museum in 1946.

hun eller Gudmund Hatt havde kendskab til Reinerths politiske ståsted, er dog ikke troværdig. I hvert fald Gudmund Hatt må have vidst, at gæsten, der en martsdag i 1943 kom til middag i det Hatt'ske hjem på Bendzvej på Frederiksberg, var Alfred Rosenbergs arkæologiske førstemand og en erklæret nazist.

Mogens B. Mackeprangs venskabelige forbindelser til RfDV-lederen blev også udbygget under Reinerths besøg i København i foråret 1943. Et besøg, der blev værdsat af RfDV-lederen: »Det var dejlige – og for mit videnskabelige

arbejde overordentligt værdifulde dage, som De muliggjorde for mig ved Deres permanente opbakning og støtte«. ⁹⁷ Mackeprang benyttede de gode forbindelser til Reinerth til at få udgivet sin bog *Kulturbeziehungen im Nordischen Raum des 3.–5. Jahrhunderts* i Tyskland. Bogen var en bearbejdet udgave af den af Mackeprang i 1937 ved Københavns Universitet indleverede doktorafhandling *Danmarks Kulturforbindelser i Folkevandringstiden (3.–5. Aarh.) oplyst ved Studiet af Keramikken*. Afhandlingen, til hvis mundtlige forsvar Johannes Brøndsted var tiltænkt rollen som officiel opponert, blev dog ikke antaget. ⁹⁸ En aftale om udgivelse af afhandlingen i Tyskland i den af RfDV-arkæologen Walther Matthes redigerede skriftrække *Hamburger Schriften zur Vorgeschichte und Germanischen Frühgeschichte* forelå i efteråret 1938, men blev først realiseret ved Reinerths mellemkomst i foråret 1943. ⁹⁹ På dette tidspunkt befandt Matthes sig i Kiev ¹⁰⁰ som medlem af den af Reinerth ledede *Sonderstab für Vor- und Frühgeschichte*, der førte an i et af historiens mest omfattende kunst- og kulturrøverier. ¹⁰¹

Med krigens afslutning fulgte yderligere videnskabelig isolation for Hans Reinerth. Da den engelske forhistoriker V. Gordon Childe i januar 1946 ønskede at genoptage det internationale forhistoriske samarbejde gennem indkaldelse til møde i *Permanent Council of the International Congress for Pre- and Proto-Historic Sciences* slog han således fast: »Det er for eksempel næppe muligt, at Hans Reinerth vil blive inviteret, selv om han fik lov til at komme«. ¹⁰²

Til sin død forblev Hans Reinerth videnskabeligt marginaliseret. En ganske anden skæbne end den der blev Ahnenerbe-arkæologerne Jankuhn og Kersten til del. Begge fik i efterkrigstidens Tyskland betydelige videnskabelige karrierer med professorater i Göttingen (Jankuhn) og Kiel (Kersten) til følge.

Den tyske værnemagts ødelæggelser

I *Nationalmuseet i de onde Aar* gjorde Poul Nørlund også status over de tyske ødelæggelser af fortidsminder under besættelsen. Alene antallet af tyske højødelæggelser opgav Nørlund til ca. 300. ¹⁰³ Hertil skal lægges ødelæggelsen af et ukendt antal fortidsminder skjult under jorden. Nørlund anerkendte dog, at værnemagten ikke var værre, end en hvilken som helst anden militærmagt ville have været i en lignende situation. ¹⁰⁴ Som regel opstod beskadigelserne i forbindelse med opførelsen af barakker, skydestillinger, observationstårne, lytteposter og skyttegrave på og omkring højene.

Dette var blandt andet tilfældet med en af Sønderjyllands mest anseelige høje, Tamdruphøj øst for Haderslev, hvor værnemagten i maj 1940 foretog en større gravning i højen forud for opførelsen af en militærbarak. Efter gravningen var tilendebragt, havde soldaterne af det danske politi fået at vide, at en

Fig. 11. Tamdruphøj øst for Haderslev 1945. – Nationalmuseet.

Tamdruphøj east of Haderslev, 1945.

sådan gravning ikke måtte foretages. Det aftaltes herefter med Haderslev Museums leder, Hans Neumann, at højens tidligere tilstand ville blive genoprettet, så snart det tyske militær forlod stedet.¹⁰⁵ I 1943 førte nye tyske arbejder i og omkring Tamdruphøj til en klage fra Nationalmuseet til Udenrigsministeriet. Ministeriet rettede henvendelse til den tyske rigsbefuldmægtigede, Werner Best, som fik det igangværende arbejde standset (fig. 11).¹⁰⁶

Flere gravhøje blev dog ofre for tyske soldaters hensynsløshed – til Nationalmuseets udtrykte harme. Det var eksempelvis tilfældet med en høj i Hvidbjerg sogn ved Thisted. Den 9. juni 1943 beredte Nationalmuseets udsendte inspektør, Hans Norling-Christensen, bekymret om højens ødelæggelse: »Højen har lidt stærkt ved at Tyskerne tillader sig at bruge den som Mål for deres Håndgranater og andre Explosiver. Ødelæggelsen bør standses, da Højen ellers ender fuldstændig som Ruin«. ¹⁰⁷

Værre gik det med en høj i Klosterhedens skovdistrikt ved Lemvig. Som led i en øvelse lod værnemagten den 10. september 1943 højen bortsprænge på trods af, at den lokale skovfoged havde gjort den ansvarlige tyske officer opmærksom på, at der var tale om et fredet fortidsminde.¹⁰⁸ Bortsprængningen vakte harme på Nationalmuseet, og Poul Nørlund anmodede Undervisnings-

ministeriet om at nedlægge en alvorlig protest mod ødelæggelsen, der ikke blot stred imod Haagerkonventionens artikel 56, men også var i direkte modstrid med de tilsagn, der tidligere var givet museet af repræsentanter for den tyske værnemagt.¹⁰⁹

Forud for igangsættelsen af de planlagte befæstningsbyggerier i Vestjylland og på Bornholm henvendte den tyske værnemagt sig i begyndelsen af 1943 til Statsministeriet med et ønske om at få udarbejdet kort over de fredede fortidsminder i de pågældende områder, da værnemagten i så vid udstrækning som muligt ønskede at tage hensyn til fredningerne. Nationalmuseet organiserede den nødvendige berejsning af de berørte områder i foråret 1943, men kunne ikke afholde alle udgifterne ved arbejdet. Via Undervisningsministeriet ansøgte museet Finansministeriet om en ekstra bevilling på 14.000 kroner – et beløb, der dækkede alt fra honorarer til to museumsinspektører fra provinsen til indkøb af lommebøger og cykeldæk!¹¹⁰ Nationalmuseet udførte kortene, hvis udarbejdelse dog ikke forhindrede yderligere ødelæggelser (fig. 12).

At den tyske overkommando ikke altid havde tilstrækkelig myndighed over de lokale afdelinger blev tydeligt i 1944. Den 17. maj sendte Poul Nørlund en fortegnelse over ødelagte fortidsminder i Jylland til Undervisningsministeriet og bad ministeriet om at foranledige, at der gennem den øverste danske administration i Jylland blev fremsat en alvorlig protest over for den tyske hærle-

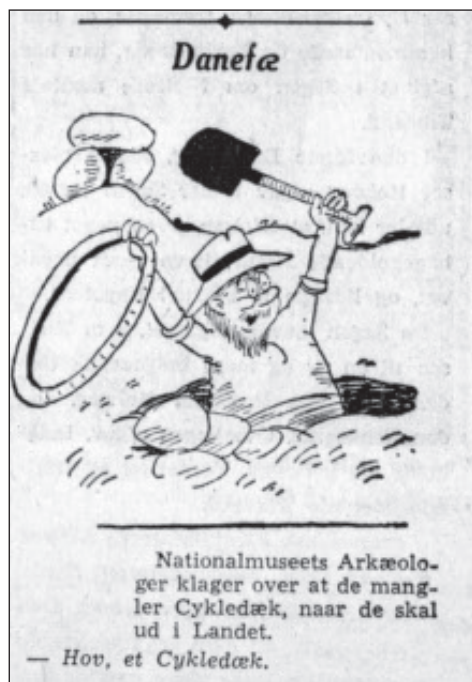

Fig. 12. Hov, et Cykeldæk. Manglen på nye cykeldæk under besættelsen ramte også Nationalmuseet, der i foråret 1943 havde store vanskeligheder med at skaffe et tilstrækkeligt antal dæk til de planlagte besigtigelsesrejser i Vestjylland. – Social-Demokraten 10.4 1943.

Hey! A bicycle tyre. The lack of cycle tyres during the occupation also affected the National Museum, which had major problems getting sufficient tyres for the planned surveys in Western Jutland in the spring of 1943.

delse.¹¹¹ Via Indenrigsministeriet havnede sagen på Stiftamtmand Peder Herschends kontor i Silkeborg, der senere kunne melde tilbage, at den tyske rigsbefuldmægtigedes stedfortræder i Silkeborg, Landrat Dr. Casper, havde oplyst, at der fra tysk side var indført en ordning, hvorefter de forskellige afdelinger, for så vidt der blev spørgsmål om anvendelse eller ødelæggelse af gravhøje, skulle rette henvendelse til den lokale politimester, som herefter fik lejlighed til at forelægge sagen for Nationalmuseet.¹¹²

Det tyske flyvevåbens ødelæggelse af et par gravhøje ved Tirstrup i sommeren 1944 viste med al tydelighed, at Landsrat Caspers retningslinjer enten ikke nåede ud til samtlige dele af værnemagten eller – hvad der måske er mere sandsynligt – at de ganske enkelt blev ignoreret. Ødelæggelserne ved Tirstrup fik i august Casper til endnu en gang at anmode værnemagtens enheder om at undgå unødvendige beskadigelser af de danske fortidsminder.¹¹³ På trods af Dr. Caspers gentagne anmodninger fortsatte værnemagtens ødelæggelser dog. Den 12. november 1944 kunne en af 1. afdelings medarbejdere, C.L. Vebæk, berette om en bortsprængning af en høj ved Lomborg i Ringkøbing Amt. Nørlund kontaktede den enhed, der stod bag ødelæggelsen, og påtalte hændelsen i stærke vendinger: »Nationalmuseet anmoder enheden om en snarlig besvarelse af denne skrivelse, idet museet – hvis den forårsagede skade ikke snarest bliver udbedret – ser sig nødsaget til omgående at indberette denne sag til Overkommandoen.«¹¹⁴ Nørlunds trussel synes at have haft en virkning. I en skrivelse til Stiftamtmand Peder Herschends kontor kunne Landrat Casper senere meddele, »at de opståede skader, omtalt i det danske Nationalmuseums skrivelse af 15.11.1944, omgående blev udbedret«. Casper benyttede lejligheden til endnu en gang at meddele: »det er ved fornyet instruks sikret, at der ikke i fremtiden sker skader på gravhøje.«¹¹⁵

I flere tilfælde blev Nationalmuseets henstillinger mødt med en vis velvilje hos de tyske myndigheder. Allerede i maj 1940 lod den tyske divisionsstab i Viborg de danske myndigheder vide, at man ville efterkomme henstillingen om ikke at lade tyske soldater grave i eller på andre måder beskadige fredede gravhøje, undtagen hvor strategiske formål krævede det.¹¹⁶ Størst forståelse for Nationalmuseets arbejde fandt man hos de overordnede tyske myndigheder og hos Bauleitung, der især nærede respekt for Karl Kerstens anvisninger. Problemerne opstod først og fremmest hos de lokale enheder. Som Therkel Mathiassen skrev til Hans Neumann: »Det er altid de underordnede tyske Myndigheders mangel paa Forstaaelse, det er galt med, og vi har netop for nogen Tid siden rettet en ret skarp Henvendelse til de tyske Myndigheder om at instruere alle underordnede Instanser om Fredningslovens Bestemmelser. Hvad det hjælper er en anden Sag.«¹¹⁷

Efter befrielsen forestod et større restaureringsarbejde, som Poul Nørlund i et brev til Undervisningsministeriet fra maj 1946 anslog ville koste 250-300.000 kroner.¹¹⁸ I første omgang fik Nationalmuseet en bevilling til at påbegynde restaureringerne af de beskadigede høje i Hjørring og Ålborg amter som beskæftigelsesforanstaltning, men før arbejdet kunne påbegyndes, blev bevillingen trukket tilbage. Museet mødte dog stor forståelse fra flere sider. Flere jordejere tilbød at istandsætte beskadigede høje, og amtsvevinspektøren fra Hjørring ville forsøge at restaurere alle ødelagte høje i amtet uden udgifter for Nationalmuseet.¹¹⁹ Hans kollega fra Viborg amt ville ligeledes være behjælpelig med istandsættelsen af amtets høje. Flere højejere var villige til at stille billig arbejdskraft til rådighed, så 1.000 kroner var rigeligt til samtlige restaureringer i amtet, mente han.¹²⁰

Den tyske besættelse medførte overgreb på en række fredede fortidsminder, men museernes samlinger forblev uberørte. Nationalmuseet havde allerede fra krigsudbruddet i september 1939 påbegyndt en større evakuering af museets genstande. Evakueringen fortsatte gennem hele besættelsesperioden, men intensiveredes efter den 29. august 1943, og da der i den illegale presse i vinteren 1944-45 dukkede rygter op om en forestående Schalburgtage mod museet.¹²¹ Poul Nørlund nægtede imidlertid at tro på, at besættelsesmagten kunne tænkes at ville støtte en ødelæggelse af museet. I et brev til departementschef i Undervisningsministeriet Frederik Graae den 17. januar 1945 redegjorde Nørlund for sine tanker: »Tyskerne har altid vist vore forhistoriske Samlinger en levende Interesse, og adskillige af vore kosteligste Skatte – Solvognen, Gundestrupkarret, Bronzealderdragterne m. fl. – er blevet regnet som de største Helligdomme fra den fælles germanske Fortid. De afbildes i saa godt som enhver tysk Haandbog over disse Emner, ofte paa en Maade der har stødt os Danske, idet de i Billedunderskrifterne uden videre tages til Indtægt som tyske. Der kan derfor ingen Tvivl være om, at en mulig Ødelæggelse af Nationalmuseet vilde ramme ikke blot dansk Kultur og dansk Videnskab i Hjertekulen, men ogsaa den internationale Forskning og i ganske særlig Grad den tysk-germanske Forskning. Det nuværende Styre i Tyskland har til det yderste søgt at fremme det germanske Fortidsstudium og at inddrage Arkæologien som et vigtigt Led i Folkeopdragelsen. I Nationalmuseet har vi lagt Mærke til de utallige Forespørgsler i disse Aar om Hagekors og Vikingetid. Blandt de tyske Førere er især Himmler en glødende ivrig Arkæolog. Jeg har set Film, hvor Udgravninger foregaar til Ære for ham. Af Interesse for Udgravningen af den gamle danske Vikingetidsby Hedeby ved Dannevirke har han personlig købt hele det Område hvorpaa Hedeby har ligget og stillet det til Arkæologernes Disposition. Ogsaa hans Interesse for Samlingerne i de skandinaviske Lande

er bekendt, og en Ødelæggelse af Nationalmuseet med hvad det rummer af urgermanske Skatte vil være sikker paa hans alvorligste Misbilligelse«. ¹²²

På provinsmuseerne fandt lignende evakueringer sted i krigens sidste år. I Århus blev det lokale museums samling af guldgenstande deponeret i en boks i Privatbanken, mens museets maleri- og oldsagssamling forblev i deres skabe og montrer. Museets leder, Ejler Haugsted, var klar over, at samlingen var udsat, men stillede samtidig spørgsmålet: »Kan Bomber ikke ogsaa ramme den, hvor den er flyttet hen?«. ¹²³ På Ringkøbing Museum løste man evakueringsproblemet ved at gemme museets væsentligste genstande – oldsager, mønter og medaljer – hos medlemmer af museets bestyrelse. ¹²⁴ På mindre provinsmuseer – som eksempelvis i Ringkøbing – kan frygten for tyske soldaters plyndringer sikkert have været en lige så væsentlig årsag til samlingernes evakuering som faren for bombeangreb. Så vidt kom det dog aldrig. I et brev til Undervisningsministeriet den 2. marts 1946 kunne Poul Nørlund meddele, »at der ikke overfor Nationalmuseet i Tiden under og efter den tyske Besættelse er sket Anmeldelser af tysk Beslaglæggelse af Løsøre eller anmeldt Krav af anden Art hidrørende fra den tyske Værnemagts Raaden her i Landet – Dispositioner over fast Ejendom undtagen – og at Museet heller ikke for sit Vedkommende har været udsat for Beslaglæggelse eller Krav af den omhandlede Art«. ¹²⁵

Det kunne være gået anderledes. I Norge, hvor den politiske udvikling gav SS og dermed Ahnenerbe et større spillerum end i Danmark, forsøgte organisationen blandt andet at overtage den igangværende arkæologiske udgravning af »Raknehaugen« i Romerike nord for Oslo. Ahnenerbe overvågede derudover den norske museumstjeneste, drev kulturpolitisk skoling af besættelsestroppeperne og etablerede et fotoarkiv over de vigtigste oldtidsfund. ¹²⁶ Ernst Sprockhoff foretog på Ahnenerbes vegne arkæologiske udgravninger på Lista, ¹²⁷ og i Berlin diskuterede Sievers og Jankuhn i 1943 en beslaglæggelse af Oldsaksamlingen i Oslo. ¹²⁸ At tiltag som disse ikke blev aktuelle herhjemme, skyldtes i høj grad Danmarks politiske særstilling i det tysk dominerede Europa – også efter den 29. august 1943. En særstilling, der reelt aldrig tillod hverken Ahnenerbe eller RfDV at vinde fodfæste. At der i Danmark, med historikeren Henning Poulsens ord, midt i Hitlers imperium og midt i krigens ragnarok overlevede en ikke uvæsentlig rest af civilisation, det faktum kan værnemagtens ødelæggelse af omtrent 300 gravhøje ikke ændre. ¹²⁹

KILDER

Tyske arkiver

Bundesarchiv, Berlin-Lichterfelde (BAB)

NS 21 – Lehr- und Forschungsgemeinschaft »Das Ahnenerbe«

NS21/11, NS21/52, NS21/86, NS21/135, NS21/934, NS21/935, NS21/938

Mikrofilm

Lesefilm nr. DS B 38, DS G 138

Archiv des Archäologischen Landesmuseums der Christian-Albrechts-Universität. Schloss Gottorf, Schleswig

Mitarbeiter: Schriftwechsel 1944-1955 (ALS)

Danske arkiver

Rigsarkivet

Undervisningsministeriets 2. Departements (1.) Kontor (UVM)

Journalnr.: 2122/36, 1582/43, 1773/44, 1329/45, 1715/46

Privatarkiv nr. 5135 – Werner Best (RAWB)

Pakke 3-5

Privatarkiv nr. 7256 – Aage Gudmund Hatt (RAGH)

Korrespondancer: Lb. nr. 5, Lb. nr. 15 (1950-52), Lb. nr. 46 (Diverse)

Det kongelige Bibliotek

Utilg. 484 – Johannes Brøndsteds efterladte papirer (KBJB)

I B 2 (kps. 5), I C (kps. 17), I D 1 (kps. 18)

Nationalmuseet – Prinsens Palais

Nationalmuseets Gamle Administrationsarkiv (NMGA)

Journalnr.: 583/30, 111/35, 716/35, 513/36, 836/36, 426/37, 306/41, 795/42, 369/43, 459/43, 36/44, 308/45, 536/46, 285/48, 652/48, 100/56

Nationalmuseets Topografiske Arkiv (NMTA)

Journalnr.: 356/40, 756/43, 887/43, 648/44

Arkiv over restaureringssager (NMRE)

Journalnr.: 345/43, 342/47 = 100/47

Nationalmuseet – Brede

Rigsantikvarens Fællessager (NMRF)

Kasse: 1934/35, 1938/39, 1939/40, 1944/45, 1945/46

Aviser

Social-Demokraten 10.4 1943

Völkischer Beobachter (Norddeutsche Ausgabe) 4.7 1936

NOTER

1. M.H. Kater 1974, s. 23.
2. M.H. Kater 1974, s. 21. Om Himmlers og Rosenbergs magtkamp, se endvidere R. Bollmus 1970.
3. A. Speer 1970, s. 108.
4. U. Halle 2002, s. 58f.
5. M. Mackeprang til J. Brøndsted 29.8 1934. J.nr. 84/34, ks. 1934/35 (NMRF).
6. O. Reche til C. Neergaard 5.9 1935. J.nr. 716/35 (NMGA).
7. Det danske nazistparti DNSAP's interesse for den danske forhistorie, herunder Nationalmuseets lurer, er behandlet af J.T. Lauridsen 1993, 2002.
8. Referat fra mødet 30.3 1935. J.nr. 111/35 (NMGA).
9. H. Reinerth til J. Brøndsted 9.5 1936. J.nr. 513/36 (NMGA). Brøndsted var kun i Lübeck i to af kongressens fire dage (2.-3. juli). Herefter tog han tilbage til sin udgravning i Nordjylland (Borremose).
10. M. Müller-Wille 1994, s. 27.
11. J. Brøndsted til E. Sprockhoff 25.7 1936. J.nr. 513/36 (NMGA).
12. H. Zahle til Udenrigsministeriet 3.7 1936. J.nr. 2122/36 (UVM).
13. Völkischer Beobachter (Norddeutsche Ausgabe) 4.7 1936, s. 5.
14. E. Sprockhoff til J. Brøndsted 23.7 1936. J.nr. 513/36 (NMGA).
15. På dette punkt blev Johannes Brøndsted også en foregangsmand, ikke mindst i kraft af trebindsværket *Danmarks Oldtid*, der udkom 1938-40.
16. J. Brøndsted til E. Sprockhoff 25.7 1936. J.nr. 513/36 (NMGA).
17. H. Reinerth til J. Brøndsted 20.11 1936. J.nr. 836/36 (NMGA).
18. J. Brøndsted til H. Reinerth 27.11 1936. J.nr. 836/36 (NMGA).
19. S. Stummann Hansen 2004, s. 18f.
20. H. Haßmann & D. Jantzen 1994, s. 15.
21. G. Schwantes til Nationalmuseets direktion 2.8 1930. J.nr. 583/30 (NMGA).
22. H. Haßmann & D. Jantzen 1994, s. 16.
23. J. Brøndsted til C.A. Nordman 1.5 1937. J.nr. 426/37 (NMGA).
24. I mødet deltog foruden M. Mackeprang og J. Brøndsted den svenske rigsantikvar S. Curman og den finske statsarkæolog C.A. Nordman.
25. J. Brøndsteds referat af mødet på Nationalmuseet 19.6 1937. J.nr. 426/37 (NMGA).
26. Referat af mødet på Nationalmuseet 26.10 1937 J.nr. 426/37 (NMGA).
27. H. Haßmann & D. Jantzen 1994, s. 16.
28. M.H. Kater 1974, s. 290f.
29. P. Thordeman til P. Nørlund 1.7 1938. J.nr. 68/38, ks. 1938/39 (NMRF).
30. P. Nørlund til B. Thordeman 15.7 1938. J.nr. 68/38, ks. 1938/39 (NMRF).
31. H. Hertel 1998.
32. H.S. Nissen 1973, s. 52. Frankrig, Belgien, Grækenland og Jugoslavien var således under værnemagtens kontrol, mens nazistpartiet herskede i Norge og Holland.
33. H. Kirchhof 1979, s. 99.
34. M. Bormann 12.8 1942 (Anordnung A 54/42). NS21/935 (BAB). (Abschrift). H. Poulsen 1970, s. 356.
35. G. Berger 14.8 1942 (Stabsbefehl 14/42). NS21/935 (BAB). (Abschrift)
36. H.D. Loock 1960, s. 61.
37. F. Riedweg til H. Schneider 18.11.1942. NS21/938 (BAB).
38. Vermerk Sievers 12.1.1943. NS21/938 (BAB).

39. M.H. Kater 1974, s. 178.
40. M. Jakubowski-Tiessen 1994, s. 134f.
41. W. Best til Auswärtiges Amt 24.3 1943. Pk. 3 (RAWB).
42. H. Wäsche til H. Schneider 1.12 1944. NS21/934 (BAB). Wäsche, der tidligere havde arbejdet som lærer ved den tyske skole i København, kom til Danmark i april 1941 som referent for kulturelle spørgsmål. Som leder af NSDAP's efterretningstjenestes (Sicherheitsdienst) 3. afdeling i København »Argeska« (Arbeitsgemeinschaft für Skandinavienkunde) drev Wäsche dog desuden en omfattende spionagevirksomhed. Til Wäschers succeser hørte blandt andet optrevlingen af det illegale blad »De frie Danske« i efteråret 1942.
43. Tagebuch Sievers 21.6 1944. NS21/11 (BAB).
44. O.S. Johansen 2002, s. 619f.
45. Erklæring fra Ahnenerbe omkring Karl Kerstens arbejdsopgaver i Danmark (uden dato) 1940. NS21/86 (BAB).
46. Aktenvermerk Sievers 8.5 1940. NS21/86 (BAB).
47. A. Heuss 2000, s. 228.
48. W. Sievers til K. Kersten julen 1938. NS21/52 (BAB). Sievers slutter sin julehilsen: »I håbet om, at De også i det kommende år vil kæmpe på vores side«.
49. T. Komanns til H. Jankuhn 14.11 1940. NS21/52 (BAB).
50. K. Kerstens beretning fra rejsen til Danmark 14.5-8.6 1940 (uden dato) 1940. NS21/86 (BAB).
51. Brev dikteret af J. Brøndsted (uden dato) 1940. Nationalmuseet.
52. J. Brøndsted til P. Nørlund uden dato (juni) 1940. J.nr. 35/40, ks. 1939/40 (NMRF).
53. K. Kerstens beretning fra rejsen til Danmark 23.10-5.11 1940. NS21/86 (BAB).
54. H. Friis til J. Brøndsted 13.2 1941. J.nr. 306/41 (NMGA).
55. W. Sievers til v. Löw 15.1 1941. NS21/86 (BAB).
56. T. Komanns til K. Kersten 22.3 1941. NS21/86 (BAB). Med brevet sendte Komanns pas, papirer og 900 kroner. Kerstens rejseudgifter var tidligere opgjort til 400 kroner. De resterende 500 kroner må derfor være det bevilgede beløb til Holger Friis.
57. N. Svenningsen til J. Brøndsted 19.2 1941. J.nr. 306/41 (NMGA). Af gesandtskabet i Berlin havde Chr. Thormaalen fået visum til ophold i Danmark indtil 15.2.1941.
58. H. Friis til J. Brøndsted 13.2 1941. J.nr. 306/41 (NMGA). Chr. Thormaalen havde 3.2 1941 meddelt Holger Friis, at rejsen til Hjørring måtte opgives.
59. Om Kerstens og Ahnenerbes virke i Sovjetunionen, se f.eks. C. Hufen 1998 og A. Leube 2005.
60. Vermerk Sievers 17.2 1942. NS21/86 (BAB). Under Kerstens ophold i Sovjetunionen i forsommeren 1943 blev hans arbejdsopgaver i Danmark varetaget af palæobotanikeren, SS-Obersturmführer Rudolf Schüttrumpf.
61. Aktenvermerk Wolff 4.3 1943. K. Kersten til W. Sievers 7.3 1943. NS21/86 (BAB).
62. Vermerk Sievers 5.4 1943. NS21/86 (BAB).
63. Vermerk Sievers 5.4 1943. NS21/86 (BAB).
64. Vermerk Sievers 5.4.1943. Lesefilm DS G 138, s. 1184ff. (BAB).
65. A. Heuss 2000, s. 218f.
66. U. Herbert 1996, s. 325.
67. W. Bests dagbog 14.12 & 18.12 1943. Pk. 5 (RAWB).
68. W. Bests dagbog 3.2 1943. Pk. 4 (RAWB).
69. W. Best til W. Sievers 24.7 1944. NS21/52 (BAB).

70. W. Sievers til K. Kersten 22.7 1944. NS21/52 (BAB).
71. W. Sievers til W. Best 4.8 1944. NS21/52 (BAB).
72. W. Best til W. Sievers 16.8 1944. NS21/52 (BAB).
73. Telegram til K. Kersten 21.9 1944. NS21/52 (BAB).
74. Vermerk Sievers 19.10 1944. NS21/52 (BAB).
75. W. Sievers til R. Brandt 2.11 1944. NS21/52 (BAB). Rudolf Brandt fungerede som forbindelsesofficer mellem Himmler og Ahnenerbe (Sievers). For sit ansvar for, og deltagelse i, en række medicinske forsøg på bl.a. koncentrationslejr fanger blev Brandt dømt til døden for forbrydelser mod menneskeheden ved Nürnbergdomstolen 20.8 1947 og henrettet 2.6 1948 i Landsberg-fængslet i Bayern.
76. W. Sievers til P. Baumert 9.2 1945. NS21/52 (BAB). Sievers gentager forespørgslen til SS-Standartenführer Baumert den 23.3 1945. NS21/52 (BAB).
77. P. Nørlund 1946, s. 9.
78. T. Mathiassen til J. Brøndsted 22.8 1956. J.nr. 100/56 (NMGA).
79. Efterkrigstidens udbredte varemangel kom blandt andet til udtryk i en ansøgning fra Kersten til Nationalmuseet i 1948, hvor Kersten anmodede museet om hjælp til anskaffelse af skriveredskaber. En anmodning, Nationalmuseet efterkom efter bedste evne. Brevveksling mellem Nationalmuseet og K. Kersten uden dato 1948. J.nr. 285/48 (NMGA).
80. I et brev fra 30.9 1946 fra T. Mathiassen til K. Kersten skriver Mathiassen: »Jeg vedlægger en lille Skrivelse angaaende Deres Hjælp til os paa dansk efter Deres Forslag«. J.nr. 536/46 (NMGA).
81. T. Mathiassens udtalelse om K. Kerstens virke i Danmark under besættelsen 30.9 1946. J.nr. 536/46 (NMGA).
82. På Brøndsteds forespørgsel den 22.8 1956 om Kerstens indsats i Danmark under besættelsen svarede Therkel Mathiassen fejlagtigt, at Kersten blev sendt til Rusland efter uoverensstemmelser med den tyske overkommando. J. nr. 100/56 (NMGA).
83. Sievers blev den 20.8 1947 ved Nürnbergdomstolen dømt til døden for forbrydelser mod menneskeheden for sit medansvar for medicinske forsøg med koncentrationslejr fanger. Sievers blev henrettet i Landsberg-fængslet i Bayern den 2.6 1948.
84. K. Kersten til Der Oberpräsident (Verwaltung des Provinzialverbandes), Abteilung für landschaftliche Kulturpflege 6.8.1945 (ALS).
85. Kongelig Dansk Hof- og Statskalender 1958, s. 182. J. Kühl 1999, s. 163.
86. K.W. Struwe 1979, s. 6.
87. W. Hülle 1940, s. 580.
88. Vermerk Sievers 4.2.1941. Lese-film DS G 138, s. 1140f. (BAB). Citatet er baseret på en samtale med Dr. Wäsche 18.1.1941.
89. H. Reinert til T. Mathiassen 15.5 1943. J.nr. 459/43 (NMGA).
90. T. Mathiassen til H. Reinert 31.5 1943. J.nr. 459/43 (NMGA).
91. W. Hülle til J. Brøndsted 14.11 1942. J.nr. 795/42 (NMGA). Museumsinspektør Hans Norling-Christensens svar er skrevet nederst på Werner Hülles brev.
92. T. Mathiassens koncept til et svar på brev fra Ch. Handfest til T. Mathiassen 15.9 1948. J.nr. 652/48 (NMGA). Som et lille kuriosum til T. Mathiassens karakteristika af Kielermuseets tidligere leder skal det blot nævnes, at Schwantes også længe efter krigen fastholdt sine nazistiske sympatier. I et brev til Gudmund Hatt 17.5 1950 skrev Schwantes blandt andet »Kære Hr. Professor Hatt. Næsten alt, hvad Verden hidtil har fået at vide om den egentlige Nationalsocialisme, er ren Propaganda. Det

- er jo det virkelig ulykkelige ved Psykosen, at man med Hjælp fra slige Propaganda-centraler faktisk kan hensætte store dele af Menneskeheden i en fuldstændig sygelig Tilstand. (...) Efter Begivenhederne i 1945 har jeg til alle Venner og Bekendte, som gerådede i raseri over det, de tyske Nationalsocialister havde forbrudt, eller skulle have forbrudt, sagt: Tag den nu med ro, vent og fæld ingen Værdidomme, alt vil forrykke sig, når vi først erfarer, hvad der virkelig er foregået. Hvad vi hører undertiden er alt sammen blot Propaganda«. Lb.nr. 15, korrespondancer 1950-52 (RAGH).
93. Henholdsvis 13.3 1943 og 14.3 1944. W. Bests dagbog, pk. 4 og 5 (RAWB).
 94. W. Best til H. Himmler 15.8.1938. Lese-film DS B 38, s. 1956 (BAB).
 95. N.-H. Nordlien 1998, s. 56.
 96. Oplysninger om Professor Gudmund Hatts Forhold til Tyskerne under Besættelsen af Danmark. Forsvarsskrift forfattet af E. Hatt fra 5.5-13.5 1945. Lb. nr. 46, Diverse (RAGH).
 97. H. Reinerth til M.B. Mackeprang 15.5 1943. J.nr. 369/43 (NMGa).
 98. C.A. Bodelsen til J. Brøndsted december 1937. I C, kps. 17 (KBJB).
 99. M.B. Mackeprang 1943, s. 2.
 100. H. Reinerth til M.B. Mackeprang 15.5 1943. J.nr. 369/43 (NMGa).
 101. Alene Amt Rosenberg, hvorunder Sonderstab für Vor- und Frühgeschichte hørte, beslaglagde ifølge den tyske historiker Anja Heuss over 500.000 forhistoriske, kunsthistoriske og folkloristiske (volkskundlichen) genstande i Sovjetunionen. A. Heuss 2000, s. 357.
 102. V. Gordon Childe til J. Bøe 18.1 1946 (kopi). I B 2, kps. 5 (KBJB). Som sin norske kollega Johannes Bøe fandt Johannes Brøndsted det dog klogest at vente med den slags møder. »Ikke alene Forholdet til Tyskland er vanskeligt nu – og her tror jeg ikke, at Englænderne trods alt har Forstaaelsen af, hvad en tysk Okkupation vil sige, og hvilke Spor den afsætter i Sindet – men ogsaa Stillingen overfor Lande som Ungarn, Rumænien, Bulgarien. Blandt de »neutrale« findes der endvidere Folk (saasom Sune Lindqvist), med hvem det turde være temmelig vanskeligt nu at komme til Forstaaelse. Kort sagt, vi i Danmark slutter os ganske til dit Standpunkt, at jo mindre man rører ved disse Ting nu, desto bedre«. J. Brøndsted til J. Bøe 11.2 1946. I D 1, kps. 18 (KBJB).
 103. P. Nørlund 1946, s. 9.
 104. Ibid., s. 8. Hertil kan det retfærdigvis tilføjes, at antallet af højedelæggelser forårsaget af den tyske værnemagts anlægsarbejder næppe overgik det antal høje, der i samme periode blev beskadiget ved danske landmænds ubetænksomhed.
 105. H. Neumann til Nationalmuseets 1. Afdeling 30.5 1940. J. nr. 356/40 (NMTA).
 106. H.P. Hoffmeyer til Nationalmuseet 11.8 1943. J.nr. 345/43 (NMRE). Hoffmeyer var kontorchef i Udenrigsministeriet.
 107. H. Norling-Christensen til Nationalmuseet 9.6 1943. J. nr. 887/43 (NMTA).
 108. K. Nedergaard-Hansen til Direktoratet for Statsskovbruget 11.9 1943. J.nr. 756/43 (NMTA). En anden høj i skovdistriktet var af værnemagten udgravet og indrettet til bunker.
 109. P. Nørlund til Undervisningsministeriet 18.9 1943. J.nr. 756/43 (NMTA). Artikel 56 i Haagerkonventionen af 1907 forbød beslaglæggelse eller forsætlig destruktion af institutioner helliget religiøse, velgørenheds og uddannelsesmæssige forhold, historiske monumenter og kunstværker.
 110. E.A. Koch til Finansministeriet 14.4 1943. J.nr. 1582/43 (UVM). I følge Therkel

- Mathiassens »Oversigt over 1. Afdelings Markarbejde i Krigsaarene 1940-45« 21.12 1945 modtog Nationalmuseet 11.000 kroner. Uden J.nr., ks. 1945/46 (NMRF).
111. P. Nørlund til Undervisningsministeriet 17.5 1944. J.nr. 1773/44 (UVM).
112. Skrivelse fra Indenrigsministeriet til Undervisningsministeriet 21.7 1944. J.nr. 1773/44 (UVM).
113. F. Henningsen til Indenrigsministeriet 2.9 1944. J.nr. 1773/44 (UVM). Henningsen var ansat ved Stiftamtmand Herschends kontor i Silkeborg.
114. P. Nørlund til Dienststelle der Feldpost No. 07025 A 15.11 1944. J.nr. 36/44, ks. 1944/45 (NMRF).
115. Stiftamtmand Herschends kontor til P. Nørlund 3.1 1945. J.nr. 36/44, ks. 1944/45 (NMRF).
116. S. Buchwald til Indenrigsministeriet 10.5 1940 (afskrift). J.nr. 35/40, ks. 1939/40 (NMRF). Buchwald, der var ansat ved Viborg Stiftamt, havde modtaget meddelelsen fra den tyske divisionsstab via en dansk forbindelsesofficer.
117. T. Mathiassen til H. Neumann 4.8 1944. J.nr. 648/44 (NMTA).
118. P. Nørlund til Undervisningsministeriet 16.5 1946. J.nr. 1715/46 (UVM).
119. T. Mathiassen til Dalberg 18.4 1947. J.nr. 342/47 = 100/47 (NMRE).
120. Meddelelse fra O. Klindt-Jensen 21.3 1947. J.nr. 342/47 = 100/47 (NMRE).
121. P. Nørlund 1946, s. 6. Nationalmuseets genstande blev blandt andet gemt på Fri-lands museet, Esrom kloster (fra 1942), i kældrene under Statens Museum for Kunst samt i museets egne kældre.
122. P. Nørlund til Fr. Graae 17.1 1945. J.nr. 1329/45 (UVM).
123. E. Haugsted til T. Mathiassen 15.4 1945. J.nr. 308/45 (NMGA).
124. J. Dalgaard-Knudsen til H.C. Broholm 10.7 1944. J.nr. 36/44 (NMGA).
125. P. Nørlund til Udenrigsministeriet 2.3 1946. J.nr. 116/45, ks. 1945/46 (NMRF).
Om de danske museer under besættelsen, se eksempelvis E. Zahle 1946.
126. L. Nordenborg Myhre 2001, s. 82f.
127. H. Schwalm til Leib 18.1.45. NS21/135 (BAB).
128. Tagebuch Sievers 30.1. 1943. NS21/53 (BAB).
129. H. Poulsen 1997, s. 31.

LITTERATUR

- Bollmus, R. 1970: *Das Amt Rosenberg und seine Gegner: zum Machtkampf im Nationalsozialistischen Herrschaftssystem*. Stuttgart.
- Greif, T. 2000: *Der SS-Standort Waischenfeld 1934-1945. Hilfswerklager und Ahnenerbe*. Fränkische Schweiz – Verein e. V. Heimatkundliche Beihefte, Heft 16. Erlangen.
- Halle, U. 2002: »Die Externsteine sind bis auf weiteres germanisch!« *Prähistorische Archäologie im Dritten Reich*. Bielefeld.
- Haßmann, H. & D. Jantzen 1994: »Die deutsche Vorgeschichte – eine nationale Wissenschaft«. Das Kieler Museum vorgeschichtlicher Altertümer im Dritten Reich. *Offa* Bd. 51, s. 9-23.
- Herbert, U. 1996: *Best: Biographische Studien über Radikalismus, Weltanschauung und Vernunft, 1903-1989*. Bonn.
- Hertel, H. 1998: Det belejrede og det besatte åndsliv. Kulturkampen omkring fascisme og nazisme i dansk litteratur, presse og kulturdebat 1920-45. I: H. Dethlefsen & H. Lundbak (red.): *Fra Mellemkrigstid til efterkrigstid. Festskrift til Hans Kirchhoff og Henrik S.*

- Nissen på 65-årsdagen oktober 1998. København, s. 25-92.
- Heuss, A. 2000: *Kunst- und Kulturgutraub. Eine vergleichende Studie zur Besatzungspolitik der Nationalsozialisten in Frankreich und der Sowjetunion*. Heidelberg.
- Hufen, C. 1998: Gotenforschung und Denkmalpflege. Herbert Jankuhn und die Kommandounternehmen des »Ahnenerbe« der SS. I: W. Eichwede & U. Hartung (red.): »Betr.: Sicherstellung« *NS-Kunstraub in der Sowjetunion*. Bremen, s. 75-95.
- Hülle, W. 1940: Aus der Arbeit des Reichsbundes. Arbeitsbericht des Reichsbundes für Deutsche Vorgeschichte für die Zeit vom 16. Juni bis 31. Dezember 1940. *Mannus*, s. 579-583.
- Jakubowski-Tiessen, M. 1994: Kulturpolitik im besetzten Land. Das deutsche Wissenschaftliche Institut in Kopenhagen 1941 bis 1945. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* Heft 2, s. 129-138.
- Johansen, O.S. 2002: Anmerkungen zur archäologischen Tätigkeit in Norwegen in den Jahren 1940-45. I: A. Leube & M. Hegewisch (red.): *Prähistorie und Nationalsozialismus. Die mittel- und osteuropäische Ur- und Frühgeschichtsforschung in den Jahren 1933-1945*. Heidelberg, s. 619-622.
- Kater, M.H. 1974: *Das Ahnenerbe der SS 1935-1945: Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches*. Stuttgart.
- Kirchhoff, H. 1979: *Augustoprøret 1943*. København.
- Kongelig Dansk Hof- og Statskalender 1958. København.
- Kühl, J. 1999: Heinrich Himmler, Søren Telling og Danevirke. *Sønderjyske årbøger* 1999, s. 153-178.
- Lauridsen, J.T. 1993: »Vikingerne sande efterkommere«. *Magasin fra Det kongelige Bibliotek* nr. 4, s. 15-28.
- Lauridsen, J.T. 2002: »Nu gjalder Luren!«. Fortiden i DNSAP's tjeneste. I: John T. Lauridsen: *Dansk Nazisme 1930-45 – og derefter*. København, s. 55-82.
- Leube, A. 2005: Zur Problematik der Gotenforschung im Nationalsozialismus. Aktionen – Personen – Ideologien. I: P. Luczkiewicz et al. (red.): *Europa Barbarica*. Monumenta Studia Gothica IV. Lublin, s. 249-269.
- Loock, H.-D. 1960: Zur »grossgermanischen Politik« des Dritten Reiches. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* nr. 1, s. 37-63.
- Mackeprang, M.B. 1943: *Kulturbeziehungen im nordischen Raum des 3.-5. Jahrhunderts: Keramische Studien*. Hamburger Schriften zur Vorgeschichte und germanischen Frühgeschichte Bd. 3. Leipzig.
- Müller-Wille, M. 1994: Der politische Missbrauch der skandinavischen Vor- und Frühgeschichte während der Jahre 1933-1945. *Offa* Bd. 51, s. 25-35.
- Nissen, H.S. 1973: *1940. Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken*. København.
- Nordlien, N.-H. 1998: *Træk af den tyske propaganda- og kulturpolitik i Danmark 1940-1943*. Upubliceret speciale, Københavns Universitet.
- Nordenborg Myhre, L. 2001: Arkeologi och nazism – en okkupation av ämnet. I: C. Raudvere, A. Andrén og K. Jennbert (red.): *Myter om det nordiska. Mellan romantik och politik*. Lund, s. 59-90.
- Nørlund, P. 1946: Nationalmuseet i de onde Aar. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1946, s. 5-14.
- Poulsen, H. 1970: *Besættelsesmagten og de danske nazister*. København.
- Poulsen, H. 1997: Danmark i krig? Besættelsens eftermæle. *Magasin fra Det kongelige Bibliotek* nr. 4, s. 26-35.

- Speer, A. 1970: *Erinnerungen*. Berlin (6. Auflage).
- Struwe, K.W. 1979: Karl Kersten 70 Jahre alt. *Offa* Bd. 35, s. 5-7.
- Stummann Hansen, S. 2004: *Mødet i Danmark – Torden i Syd*. Publications from The National Museum, Studies in Archaeology & History Vol. 8. København.
- Zahle, E. 1946: Danske Museer under Okkupationen. *Gads danske magasin* Hft. 11, s. 20-31.

Danish archaeology in the shadow of the swastika, 1933-1945

With Hitler's takeover in 1933 and the emergence of the National Socialist regime, Prehistoric archaeology in Germany was strengthened, both on the economical and the scholarly level. Prehistoric archaeologists entered into a Faustian bargain with the new government, and arguing the presence of Germanic peoples outside the borders of the Third Reich, they legitimated the Nazi "Drang nach Osten". With the Führer's lack of interest in German prehistory, the fight for control of this field became a matter between two organisations, the Ahnenerbe, which was attached to Heinrich Himmler's SS, and the competing Reichsbund für Deutsche Vorgeschichte under NSDAP's chief ideologist, Alfred Rosenberg's "Amt Rosenberg" (Figs. 1-2). When the Second World War broke out in 1939, Ahnenerbe appeared as winner of the fight over the German prehistory. However, the archaeological power struggles continued in the conquered territories until the end of the war.

Immediately after the Nazi takeover in 1933, leading staff members of the Danish National Museum in Copenhagen, such as Mouritz Mackeprang, Poul Nørlund, and Johannes Brøndsted (Figs. 3-4) dissociated themselves from the political development south of the border. However, in the course of time, and in conformity with the official Danish accommodation policy towards Germany in the 1930s, the opposition changed their attitude into a more neutral policy of cultural adjustment towards Nazified German colleagues.

The Danish government's surrender on the 9th of April 1940 meant a continuing German recognition of Denmark as a sov-

ereign state. From the German side, the communication with the Danish government was handled by the German ministry of foreign affairs in Berlin, and by the German legation in Copenhagen. Denmark was the sole occupied country under the domain of the ministry of foreign affairs, and from the beginning of the occupation it became a regular element in the policy of the ministry to prevent other political organs within the Nazi polycracy to gain influence in Denmark. Not until the appointment of SS-Gruppenführer Werner Best (Fig. 5) as the German Reich Plenipotentiary in Denmark in November 1942, the SS and the Ahnenerbe got an opportunity to secure their influence in Denmark. However, due to the chilly attitude in the Danish population towards the German culture propaganda, practiced mainly through the German Scientific Institute in Copenhagen, and the gradual worsening of the political conditions following the resignation of the Danish government on the 29th of August 1943, the Ahnenerbe, led by Wolfram Sievers (Fig. 6), was never firmly established in Denmark. The one result of Ahnenerbe's influence in Denmark worth mentioning was the effort by the Kiel Archaeologist Karl Kersten (Fig. 7) to prevent German destruction of prehistoric Danish (Germanic) relics. Kersten began his work in 1940 and was met from the start with aversion from the National Museum in Copenhagen, which regarded the activities of the Ahnenerbe-archaeologist as German interference with Danish conditions. Yet, in time the work of the Kiel archaeologist was accepted and recognised by the muse-

um, and he was officially recognized by the Danish state when in 1957, Kersten was made Knight of Dannebrog.

Less successful than the Ahnenerbe rival was the prominent Nazi archaeologist Hans Reinerth (Fig. 8) and the efforts by Reichsbund für Deutsche Vorgeschichte to gain influence on the Danish scene of culture politics. One of Reinerth's few successes in occupied Denmark was a short contact with two Danish archaeologists, Gudmund Hatt and Mogens B. Mackeprang (Figs. 9-10). However, the connections with the RfDV-leader do not seem to have been maintained, once the Danish government had ceased to function from the 29th of August 1943.

During the occupation, around 300 list-

ed burial mounds and an unknown number of prehistoric relics below ground level were destroyed or damaged due to construction projects carried out by the German occupants (Figs. 11-12). The complaints about the damage put forward by the National Museum were generally met by understanding in the German administration and in the Bauleitung (construction department), whereas the Wehrmacht had a more indifferent approach to the complaints. As opposed to this, the Danish museums managed to get through the war with no damage or German confiscations worth mentioning, thus avoiding the fate of museums, collections, and libraries in countries such as France, Poland, and the Soviet Union.

Lars Schreiber Pedersen
Århus

Translated by Annette Lerche Trolle